

РЕВОЛУЦИОНАРНА АКТИВНОСТ У БЕОГРАДУ 1919 ГОДИНЕ

Мало је градова у свету који имају тако бурну и богату прошлост као Београд. Својим изванредно истакнутим положајем, на примамљивом месту, — Београд је вековима био циљ и мета, али и препрека разним светским освајачима.

Међутим, Београд није чувен само по таквим врстама борби које су око њега вековима вођене. Београд има и врло богату револуционарну традицију. Борбе за већа права и слободе обесправљених и проблема, за бољи и достојнији живот радних људи, за слободнији и човечнији живот уопште, — и у Београду су се дуго водиле. Елементи и мотиви таквих борби присутни су и у свим ранијим борбама које су око Београда вођене. Али своје развијеније облике добила је тек у најновије доба.

После Првог светског рата и Октобарске социјалистичке револуције, у револуционарној ситуацији која је тада заплуснула читаву Европу, велики талас акција захватио је и Београд. Тек њима у Београду и почињу велике и најзначајније акције које током 1919, а нарочито 1920 године кулминирају у неколико победа пролетаријата које имају широки опште-југословенски значај. Ту се, пре свега, мисли на јединствено учешће радника у генералном штрајку међународне солидарности, јула 1919; на генерални штрајк жељезничара, априла 1920; затим на сјајну победу комуниста на општинским изборима, августа 1920; када је Београдска општина, тада популарно названа београдска комуна, вољом бирача прешла у руке комуниста, и, потом, на, успех комунистичких кандидата и у Београду на изборима за Уставотворну скупштину, новембра 1920 године. Пратити те акције у Београду током 1919 године, особито по њиховој

масовности, по интензитету и по утицају тих акција на читаву југословенску јавност, значи наћи и објашњење и лакше разумевање не само за многе нове појаве у историји радничке партије тога времена, већ и уопште наћи објашњење за правилније схватање неких појава у целокупном политичком животу новоформиране државе Јужних Словена. На пример, када је забрањен Конгрес уједињења социјалистичких партија из земаља Југославије, заказан за средину априла 1919 у Славонском Броду, тај Конгрес се могао са успехом одржати у Београду. Овде је покрет пролетаријата био толико развијен да се буржоазија није усудила да и ту забрани одржавање Конгреса. Исто тако лакше ће се схватити због чега је новообразована Социјалистичка радничка партија Југославије добила назив *к о м у н и с т а* и зашто је одмах приступила III, Комунистичкој интернационали, чиме се међу првим комунистичким партијама у свету прикључила Лењиновој Интернационали и поздравила његово револуционарно дело у Русији.

Не упуштајући се овде у шира разматрања борбених иступања југословенског пролетаријата 1919 године, нити у повезаност и међусобни утицај појединих акција, које је тада водила радничка партија, овде ће се приказати револуционарно кретање које се одвијало у Београду током 1919 године. Свакако ће бити од интереса да се шире укаже на обимност и карактер појединих акција у Београду, да се осветли њихов значај, као и да се покажу они фактори који су их изазвали, омогућили и носили.

Ограничавамо се само на 1919 годину због следећих разлога: пре свега, у Бео-

граду, као и у Србији уопште, догађаји у току те године најближи су оним догађајима који су изазвани и покренути победом Октобарске социјалистичке револуције у Русији и појавом пролетерске револуције у Мађарској, као и са другим револуционарним покретима тога доба. Наиме, у Србији, због специфичних услова: сурови режим стране окупације и донекле друкчији карактер рата који је водио српски народ, утицали су да револуционарни догађаји у Русији нису могли одмах да нађу непосредног одјека још током 1917 и 1918 године, него тек, касније, по завршетку рата за разлику, на пример, од других крајева наше земље.¹

Ограничавамо се даље на ову годину и због тога што је она обилувала веома много борбеним дејствима пролетаријата и уопште радног народа Београда, те је и по томе карактеристична за прилике и политичке односе у новоформираној држави.

Кроз акције и значајније догађаје у 1919 години, који се помињу у овом раду, истичу се четири етапе које истовремено обележавају непрекидан полет и непрекинуту акцију у развоју пролетерског покрета Београда.

Прва етапа почиње већ крајем 1918 и првих месеци 1919 године. Њу карактеришу почетне акције за решавање изузетно тешких социјално-економских проблема сиромашних грађана, као и рад на обављању партиских и синдикалних организација. Револт и незадовољство радних људи испољавало се нарочито у честим и бројним протестним зборовима који су се у то време одржа-

вали и по више њих истовремено, у разним деловима града.

Друга етапа је обележена врло богатим догађајима око Конгреса уједињења током априла 1919 и веома интензивним припремама за првомајску прославу. У овом периоду акције већ добијају оштрији политички карактер. Поред заоштравања односа по многим питањима унутрашње политике режима, радничка класа Београда иступа и у акцијама солидарности нарочито са пролетерском револуцијом у Мађарској која је у то време избила.

Трећа етапа обухвата догађаје после Првог маја 1919 до генералног штрајка међународне солидарности јула 1919. Успешно извођење генералног штрајка у знак солидарности са пролетерским револуцијама у Русији и Мађарској, у којој је пролетаријат Београда, на сјајан начин посведочио свој интернационализам, дали су нарочито обележје овој етапи, поред оштрих сукоба са режимом у земљи, у којима је радничка класа Београда, као и целе Југославије, морала да издржи и одоли налету буржоаске реакције.

У четвртој етапи развија се даља офанзива београдског пролетаријата, који се на својим великим протестним зборовима и демонстрацијама борио за решавање најважнијих питања која су се тичала не само радничке класе већ и читавог народа Југославије. Овај последњи период је обележен и низом економских и политичких штрајкова који су били захватили готово све гране производње, а у њима су учествовали и студенти, средњошколци, банкарски

¹ На вест о победи Октобарске социјалистичке револуције и после објављивања Лениновог декрета о миру, у многим местима Словеније, — у Љубљани, Идрији, Храснику, Логотецу, Тржичу, затим у Марибору, као и у Сарајеву, — одржане су манифестације и велики народни зборови за мир. Ускоро се прешло и на штрајкове као и на побуне. На пример, радници и сељаци Логотеца су 9 децембра 1917 г. на великом збору клицали против рата, а за мир: „Хоћемо да придејо дому наши можје, наши очетје. Живел мир, живела Руска револуција“, (*Нартеј* од 3 и 11 децембра 1917 и *Нартеј* од 20 јула 1918). За велику побуну и демонстрације жена у Сара-

јеву 1917 постоји извештај сестре Ане Њего, главног организатора похода жена на Сарајево у циљу спречавања реквизиције стоке и хране коју су вршиле аустријске власти од босанских сељака. (*Побуна жена 1917 године*, фотокопија куцаног извештаја, 3 стране, у Историском архиву ЦК СК Србије).

Утицај Октобра на Бокоторски устанак морнара, од 1 до 3 фебруара 1918 године, добро је познат. Исти је случај и са широким акцијама тзв. Зеленог кадра, при чему су повратници из Русије имали одлучујући значај (види Фердо Чулиновић: *Одјеци Октобра у југословенским крајевима*, изд. „27 Српањ“ Загреб 1957 године).

чиновници и остали. Посебно обележје овом периоду дала је велика демонстрација београдског пролетаријата на дан прославе двогодишњице Октобарске социјалистичке револуције.

I

Свакако је занимљиво размотрити који су фактори деловали на развој револуционарне ситуације и на велики интензитет, на дуготрајност и масовност борбених акција 1919 године. Од бројних фактора објективног и субјективног карактера, неколико следећих, које ћемо овде навести, имали су у томе пресудан значај.

На првом месту то су ратне недаће, ратна разарања и тешко стање изазвано политиком терора и изгладњавања становништва, које је спроводио окупаторски режим у Србији и посебно у Београду, у Првом светском рату.

Доста светлости на те прилике, поред извесних вести у послератној штампи, дао је Меморандум Српске социјалистичке партије о стању у окупираној Србији, који су објавили Душан Поповић и Триша Кацлеровић, новембра 1917 у Штокхолму. С обзиром да су аутори тога апела дужне боравили у окупираној Србији потребно је цитирати нека места која ће допринети бољем разумевању прилика и у Београду. Већ сама интернација „више од 150.000 грађанских лица, и то без икаквог разлога и без икакве војне или политичке потребе“, значило је, осим одвођења радне снаге из Србије и лишавања безбројних породица својих хранилаца. Вршено је и велико реквирирање материјала по фабрикама и радионицама „машине су демонтиране и однете преко границе, као и сви алати и све сировине“. Слично је урађено и са шумама. „Организује се систематска и непрекидна експропријација свега што припада становништву“. То су тадашње чувене реквизиције које су обухватале све: од жетве до најобичнијих предмета — квака и брава са врата. „Читав један систем казни, бескрајно подмукао, има исти циљ... Овога лета [1917] многи су Београђани морали да плате по 1000 до 1500 круна глобе што су неколико лита-

ра премашили прописану количину потрошене воде... Првих месеци окупације био је обичај да се обијају врата на кућама и радњама отсутних српских грађана и односи све што се допада официру, жандарму и првом шпијуну који наиђе. Одношено је све: од рубља и намештаја до клавира"... Иста политика је спроводена и на подручју исхране где је, на једној страни, владало ограничавање потрошње и забрана трговине, а на другој се „официри и сумњиви цивили богате преконоћ"... И даље. „Становништво Београда примало је месецима, под именом „брашна“, само неку нарочиту мешавину, од које се није могао ни месити хлеб, ни пећи, ни јести, а која је још и многе болести изазвала међу становништвом... Оваква политика исхране, или боље рећи политика изгладњавања, најречитије се види на лицима Београђана. У Београду је немогуће купити ма шта. Само по изузетку, и уз баснословне цене, може се добити мало масти, јаја, кромпира и пасуља... Стотине лица чекају у Београду пред радњом која продаје месне отпатке. Али како је количина тих отпадака (ноге, црева, бураг итд.) веома ограничена, они су постали таква једна деликатеса да људи сматрају себе срећнима кад их добију једном или двапут месечно".²

Све ово је до крајњих граница исцрпљивало снаге нарочито сиромашног становништва под окупацијом.

Овове су се прикључиле и оне објективне тешкоће настале у данима при крају рата и непосредно на његовом завршетку, услед тешких станбених и комуналних проблема (разореност станова и застој привредног живота), и из околности насталих услед промене режима: тешкоће изазване потребом обнављања и стављања у покрет нових органа власти, затим огроман прилив новог становништва у разорени и опу-

² Према Меморандуму Српске социјалистичке партије о стању у окупираној Србији, кога су објавили Душан Поповић и Триша Кацлеровић, новембра 1917 у Штокхолму (*Историски архив Комунистичке партије Југославије*, изд. Историско одељење Централног комитета КПЈ, том III, Београд 1950, 291—296).

стошени град, долазак војске и централних административних институција и проблеми њиховог смештаја, валутне тешкоће (замена новца и пад његове вредности) итд. Свему овоме придружиле су се и неспособности и небрига новог режима владајуће српске и југословенске буржоазије да ефикасним мерама отклони и, што пре, залечи тешке ратне ране, да реши многобројне социјалне проблеме који су се појавили. За ово су били нарочито карактеристични слаб рад управе Београдске општине, одбијање да се предузму енергичне мере у погледу снабдевања становништва и грађевинске делатности, затим појава шпекулације и корупције, која је цветала све до врхова државне управе, а нарочито око извозних и увозних дозвола, препродаје робе, закупа и слично. Све је ово водило брзом разочарању радника и уопште доњих слојева становништва и деловало је као фактор заостравања политичких односа.

На развој револуционарног расположења несумњиво је најснажнији утицај вршила Октобарска социјалистичка револуција у Русији. Она је снагом свога примера надањивала тадашње радне масе за револуционарне захтеве и борбене подвиге. Истина тај утицај се у Србији није могао одмах испољити. Док су, у ратом измученој Србији и у народу, који је роптао под тежином туђинске окупације, спорије продирале идеје Октобра о миру, исписане у знаменитом Лењиновом декрету,³ — дотле су стабил-

ност совјетске власти, која је већ 1919 била очигледна, упркос многоструке интервенције капиталистичких земаља, а особито њен начин решавања социјално економских проблема (национализација спахиске земље и њена деоба сељацима, национализација индустрије, претварање спахиских и царских двораца у здравствене установе и дечје домове, реформе у просвети, доношење новог устава и његове одредбе о правима радних људи итд.) и уопште успеси које је показивала власт радника и сељака, имали заносно дејство и на радне масе широм читаве наше земље.⁴

Пролетерска револуција у суседној Мађарској учинила је те идеје још непосреднијим и блискијим. Победу комуниста у Мађарској, који су створили своју комуно, поставила је борбу за њену одбрану као непосредни задатак и пред пролетаријат Југославије, а тиме директно и пред пролетаријат Београда.

Фактор који је стално дејствовао јесте постојање — слабије или јаче организованих — партиских снага, то јест постојање јачег или слабијег субјективног фактора чији је значај, поред осталог, и у томе, што је његово дејство истовремено утицало и на револуционарну ситуацију, на њено правилно процењивање и усмеравање, или пак на потцењивање.

И најзад, последњи фактор — не по значају — јесте револуционарно расположење и сазнање радних маса о неопходности борбе за решавање својих о-

³ Иако је написана неколико дана пре Октобра, следећа песма Видосава Ј. Трепчанина „Руској револуцији“, написана 8 октобра 1917 године на Вањици, карактеристична је и за прилике у тадашњој окупираној Србији и за расположење које је владало међу револуционарима. (*Радничке новине* бр. 3 од 16 (3) јануара 1919. Иста песма је објављена у Зборнику „Из српске радничке поезије“, изд. „Радник“, Београд 1953, 80). Песма гласи:

Руској револуцији

Сањао сам: од истока плава
Кроз улице једног древног града
Зажубори река врх фасада
И бејаше мутна и крвава.

Хучи река, а на вале бурне
Њихаше се једна сјајна барка

Као да је од сунчаних зрака
И краше је заставе пурпурне.

А на барци као вила бела
Страшна жена са лучом у руци
А око ње тетиве и луци
И комади поломљених стрела

И спазих јој на грудима пурпурним
Исписано: „Слобода и Правда“
И окрену пут мрачног запада
И нестало је са валима бурним.

Ја се хтедох бацит' у таласе
Да ме носе куда она пође...
Вај! Тад спазих на рукама гвожђе
И осетих ропске везе на се.

⁴ Михаило Тодоровић, *Рад* од 4 новембра 1957 год.

сновних социјалних проблема, па и по цену рушења капиталистичког друштвеног система и увођења социјалистичког.

Сваки од ових фактора вршио је, и узајамно и повратно, дејство један на други, доприносећи, у свом општем резултату, развијању револуционарне ситуације.

II

Тежина нерешених материјалних проблема — разореност станова и њихова скупоћа, недостатак животних намирница и сталан пораст цена, беспослица и слично — деловали су сами по себи — снагом објективне нужности — на незадовољство народних маса. Недаће су биле огромне. Само неке бројке то могу да илуструју. У Београду је крајем 1918 године, према аустриским изворима, било 42.000 становника. Од овог броја у току рата је умрло од разних болести, глади и слично, или је уништено од стране окупатора 10.825 становника,⁵ дакле више од 25%. Али та слика је знатно црња и проценат смртности је неупоредиво већи ако се зна да је по попису становништва, које су спровеле окупаторске власти, децембра 1916 у Београду било свега 11—12.000 становника.⁶ Према изјави Луке Павићевића, који је за време окупације радио као одборник у Београдској општини, број становника у Београду у то време кретао се око 13.000. Од ових се преко 11.000 обрађало општини за помоћ у животним намирницама и уопште у борби за голо одржање живота.⁷

О недаћама такве врсте, о тешкоћама снабдевања, о свирепости окупаторске власти и политици шиканирања, пресре-

тања оних који су кришом одлазили по храну у ближу или даљу околину Београда, о одузимању купљених намирница, о хапшењу и затварању таквих лица, посебно жена често је писала поратна не само радничка, већ и грађанска штампа. *Радничке новине* и радикалска *Самоуправа* током 1919 године су често имале сталне рубрике: „Из окупираног Београда”, или „Цртице из окупираног Београда”.

Станбене прилике биле су исто тако тешке. У релативно малом Београду било је разорено неколико хиљада станова.⁸ Осим тога, велики део јавних и осталих зграда био је у дерутном стању. Не само што се у току окупације ништа није радило на поправљању или одржању зграда, већ је и велики број станова био претворен у штале, коњушнице итд. Нова власт током 1919 године на томе није готово ништа учинила, иако је то питање било на дневном реду низа седница Општинског одбора. На њима се спор нарочито водио на који начин прићи што бржој оправци порушених станова, као и о реквизицији оних станова, или станбеног простора, који је био сувишан по једној особи. Социјалистички одборници су захтевали реквизицију таквих станова као и реквизицију грађевинског материјала кога је било у великим количинама на складиштима.⁹ Међутим, такав њихов захтев називан је бољшевизмом.¹⁰ Тек после снажног протеста и резолуције Београђана на двадесет протестних збора, одржаних 2 марта 1919, одборници су били прилично омекшали. Оно што су раније називали бољшевизмом и априори одбијали, после, под енергичним

⁵ *Радничке новине* бр. 26 и 29 од 8 и 12 фебруара 1919 г.

⁶ *Београдске новине* (издавале их окупаторске власти у Београду у току I Светског рата од 1916—1918), бр. 315 од 16 новембра 1917 год.

⁷ *Радничке новине* бр. 33 од 16 фебруара 1919 год.

⁸ Поред тога велики проблем је био што су многи станови били нерационално искоришћени, о чему је било више написа у *Радничким новинама*.

⁹ Према изјави управе Српске социјал-демократске партије (*Радничке новине* бр. 16 од

29 јануара 1919 године). Ради решавања тога питања, на предлог социјалистичке одборничке групе, почетком јануара је формирана комисија за привредну обнову Београда, која је, поред осталог, имала задатак да врши и реквизирање грађевинског материјала (*Радничке новине* бр. 22 од 5 јануара 1919 (23 децембра 1918) и бр. 13 од 26 (13) јануара 1919. (Пошто су датуми у Србији до 28 јануара 1919 рачунати по старом календару, они су стављени у заграда, а у раду су свугде датуми по новом).

¹⁰ *Радничке новине* бр. 18 од 31 јануара 1919 и бр. 64 од 19 марта 1919.

притиском јавности, првенствено радничке класе, — и буржоаски одборници Београдске општине били су принуђени да то „сматрају умесним“, то јест попустили су и именована је посебна комисија за проучавање проблема и мера за обнову Београда.¹¹ Нажалост, на томе се углавном и завршило, тако да су сви проблеми остали и даље као сталан извор незадовољства.¹² Много горких речи на рад Београдске општине, као и на рад министарстава, који су се бавили тим проблемима, налазе се и у тадашњој буржоаској штампи. Карактеристично је писање *Самоуправе*, с обзиром да је то био орган владајуће радикалне партије, која је и прва формирала владу и све до августа 1919 била одговорна за решавање свих тих проблема. „Од дана нашег националног ослобођења и уједињења месеци промичу, време пролази, а порушени железнички путеви и многобројне зграде чекају вредне руке; оскудица у животним намирницама и разбојничке цене царају.“¹³

Веома духовито и оригинално је указала на нерешавање таквих проблема *Слободна реч* Моше С. Пијаде својом тужбом против Београдске општине, односно против Михаила Марјановића, тадашњег председника општине. Позивајући се на Закон о помоћи невољнима у рату, који је донела српска влада на почетку рата 1914, а који је налагао мере за реквизирање нагомиланих намирница и станбеног простора, *Слободна реч* је тужила Београдски општински суд, тј. Београдску општину министру унутра-

шњих дела. „Београдски општински суд, дакле, крив је не само зато што је „лабаво и небрижљиво вршио дужности“ наложене му Законом, како се то каже у чл. 11 овог Закона, него је крив зато што он уопште није вршио те дужности; ниједну од дужности прописаних му овим законима и његовим правилима суд Општине београдске до данас није извршио. Докази за то су факта: да у Београду месни одбор још није образован; да у Београду цене намирницама још нису прописане и да у Београду станови још нису пописани и реквирирани.“¹⁴

Услед таквог стања врло брзо су се разориле наде у крилатицу којом се пред ослобођење наступало: да ће све бити у реду „када наши дођу“. Уствари, том крилатицом су се тешили наивни људи којима је говорено да ће одмах бити и хране и обезбеђено уредно снабдевање, да ће прорадити саобраћај и да ће савезници помоћи у обнови индустрије, а донеће и машине чак и тракторе — све под спасоносном и примамљивом пароллом — „када наши дођу“. Али врло брзо, једва после неколико месеци показало се да је то само прича, како су тада социјалисти говорили, о црвеном врапцу, да је то само празно обећање, а тиме и разочарање, и то у двоструком смислу: с једне стране небрига за решавање проблема који су тиштали радне људе, а с друге стране режим је врло брзо испољио бригу за богате, за трговце, омогућио је шпекулацију предузимачима, поведена је кампања за уплату заосталих кирија како би се намирили рачуни станодаваца и слично¹⁵. Нарочито су се тр-

¹¹ То је учињено на седници Одбора Београдске општине од 14 марта 1919 године (*Радничке новине* бр. 61 од 16 марта 1919).

¹² Две следеће чињенице довољне су да се то потврди. Прво проблем станова, реквизирања, кирија итд. остао је акутан проблем током целе 1919 године и друго, из истих разлога, углавном у то време је почела да се настањује Јатаган мала, првенствено од стране радничких породица, махом железничара.

¹³ *Самоуправа* бр. 5 од 18 (5) јануара 1919.

¹⁴ *Слободна реч* — потпуно независан политички и друштвени лист. Власник и уредник Моша С. Пијаде, почео да излази у Београду 15 марта 1919 године, бр. 12 од 26 марта 1919.

¹⁵ Већ током јануара 1919 године кућевласници су захтевали наплату заостале кирије,

претећи отказом станова са 1 мајем (*Радничке новине* бр. 16 од 29 јануара 1919), а Привремено народно претставништво почело је претрес Закона о киријама марта 1919, па је, под притиском радничке класе априла 1919 године усвојило измену Закона о мораторијуму, којим је ограничио повећање станарине (за предратне станове остала је предратна висина станарине, а за станове узете од првог маја 1919 било је допуштено повећање од 10—50%. Стенографске белешке Привременог народног претставништва за 1919 годину. Међутим, стварно повећање станарине током 1919 године, износило је 200—500% (према извештају Извршног одбора СРПЈ (к) III Интернационали од 26 марта 1920 године).

највише радио на популарисању Руске револуције, крајем децембра 1918 и почетком јануара 1919 у 8 бројева *Радничких новина* објавио свој значајан рад „Бољшевизам и бољшевици”.²² У том раду је оригинално и са пуно свежих мисли приказао карактер и циљеве пролетерске револуције у Русији, а бољшевице на челу са Лењином оценио као једине праве социјалисте, тј. тадашњи бољшевизам је узео за синоним истинског пролетерског револуционарног социјализма.²³ Чланци др Живка Јовановића из *Радничких новина* уско-

Сл. 1 — Филип Филиповић, један од оснивача и најистакнутијих руководиоца Комунистичке партије Југославије, први комунистички претседник Општине у Београду. Фотоснимак из 1920 године

ро су, већ упрочеће исте године, изашли и у посебној брошури.²⁴ О истој теми тада је писао и Владо Остојић, нарочито у критици тадашње политике или боље рећи издаје, коју су вршили поједини десни социјалисти, а нарочито Шајдеман у Немачкој, који је тамо гушио пролетерску револуцију.²⁵

Кроз писање *Радничких новина*, преко одушевљења којим су праћени социјалистички агитатори и референти на митинзима, преко прихватања револуционарних идеја и парола, може се пратити како је из недеље у недељу, из месеца у месец, било све веће одушевљење руским примером тј. како се продубљавала револуционарна ситуација. То се манифестовало како у прихватању крупних опште политичких парола — о борби против империјализма, против политичке реакције и интервенције, коју је буржоазија спроводила и припремала ради гушења социјалистичких револуција — тако и у прихватању парола из свакодневне практичне политике. Карактеристичан је пример забележен и у *Радничким новинама* приликом деобе поклона, намењених сиротињи, који су стизали преко Радничке коморе, или су их упућивали поједини наши градови (Љубљана, Бања Лука, Загреб, Нови Сад) као помоћ. Помоћ се делила и онима који имају огромне приходе и имања у вредности и преко 100.000 динара. Оно што је одражавало право расположење у сиротињским четвртима града, јесте често постављање питања „кад ће се и у овој земљи једном проговорити по руски”.²⁶

Утицај Октобарске социјалистичке револуције може се пратити наро-

²² Објављен у *Радничким новинама* бр. 24, 25, 26 и 27 од 28, 29, 30 и 31 децембра 1918 године (по старом), односно 10, 11, 12 и 13 јануара 1919 године; и у броју 2, 3, 7 и 8 од 15 (2), 16 (3), 20 (7) и 21 (8) јануара 1919 године.

²³ Види: *Чланци и говори др Живка Јовановића*, у редакцији Чедо Ђурђевића, изд. „Рад“, Београд 1957, 82.

²⁴ Посебна брошура у издању *Босанске поште*, изашла у Сарајеву априла 1919.

²⁵ Владо Остојић: „Којим путем“, *Радничке новине* бр. 1 од 14 (1) јануара 1919.

²⁶ *Радничке новине* бр. 13 од 26. (13) јануара 1919.

највише радио на популарисању Руске револуције, крајем децембра 1918 и почетком јануара 1919 у 8 бројева *Радничких новина* објавио свој значајан рад „Бољшевизам и бољшевици”.²² У том раду је оригинално и са пуно свежих мисли приказао карактер и циљеве пролетерске револуције у Русији, а бољшевице на челу са Лењином оценио као једине праве социјалисте, тј. тадашњи бољшевизам је узео за синоним истинског пролетерског револуционарног социјализма.²³ Чланци др Живка Јовановића из *Радничких новина* уско-

Сл. 1 — Филип Филиповић, један од оснивача и најистакнутијих руководиоца Комунистичке партије Југославије, први комунистички претседник Општине у Београду. Фотоснимак из 1920 године

ро су, већ упрочеће исте године, изашли и у посебној брошури.²⁴ О истој теми тада је писао и Владо Остојић, нарочито у критици тадашње политике или боље рећи издаје, коју су вршили поједини десни социјалисти, а нарочито Шајдеман у Немачкој, који је тамо гушио пролетерску револуцију.²⁵

Кроз писање *Радничких новина*, преко одушевљења којим су праћени социјалистички агитатори и референти на митинзима, преко прихватања револуционарних идеја и парола, може се пратити како је из недеље у недељу, из месеца у месец, било све веће одушевљење руским примером тј. како се продубљавала револуционарна ситуација. То се манифестовало како у прихватању крупних опште политичких парола — о борби против империјализма, против политичке реакције и интервенције, коју је буржоазија спроводила и припремала ради гушења социјалистичких револуција — тако и у прихватању парола из свакодневне практичне политике. Карактеристичан је пример забележен и у *Радничким новинама* приликом деобе поклона, намењених сиротињи, који су стизали преко Радничке коморе, или су их упућивали поједини наши градови (Љубљана, Бања Лука, Загреб, Нови Сад) као помоћ. Помоћ се делила и онима који имају огромне приходе и имања у вредности и преко 100.000 динара. Оно што је одражавало право расположење у сиротињским четвртима града, јесте често постављање питања „кад ће се и у овој земљи једном проговорити по руски”.²⁶

Утицај Октобарске социјалистичке револуције може се пратити наро-

²² Објављен у *Радничким новинама* бр. 24, 25, 26 и 27 од 28, 29, 30 и 31 децембра 1918 године (по старом), односно 10, 11, 12 и 13 јануара 1919 године; и у броју 2, 3, 7 и 8 од 15 (2), 16 (3), 20 (7) и 21 (8) јануара 1919 године.

²³ Види: *Чланци и говори др Живка Јовановића*, у редакцији Чедо Ђурђевића, изд. „Рад“, Београд 1957, 82.

²⁴ Посебна брошура у издању *Босанске поште*, изашла у Сарајеву априла 1919.

²⁵ Владо Остојић: „Којим путем“, *Радничке новине* бр. 1 од 14 (1) јануара 1919.

²⁶ *Радничке новине* бр. 13 од 26. (13) јануара 1919.

чито по одушевљењу са којим су прихватане поједине пароле на многим јавним скуповима, и какве су паролe прихватане. На митинзима и предавањима већ почетком 1919 године паролe о Руској револуцији изазивале су највише одушевљења. Такво расположење је нарочито владало у време одржавања Конгреса уједињења, у време припрема за прославу Првог маја и генералног штрајка солидарности, и посебно за време прослављања двогодишњице Руске револуције. Управо ови догађаји били су истовремено и извесне етапе у развоју револуционарног покрета у Београду те године. За право расположење народа карактеристично је било држање публике већ на првим конференцијама које је организовало Друштво за социјално васпитање. Ово Друштво је основано још фебруара 1919 године, кад је одржало и своју прву конференцију.²⁷ У оснивању и раду тога Друштва узела је учешћа група тадашњих демократски и напредно оријентисаних људи, углавном интелигенције — међу којима је било и социјалиста и комуниста: Боривоје Милојевић, Ђорђе Тасић, др Живко Јовановић, др Живко Топаловић, др Јован Максимовић, Михаило Абрамовић, Никола Богдановић и др Симо Марковић.²⁸ У својој, неке врсте, програмској декларацији међу основне задатке они су унели и изучавање социјалне структуре друштва, „изучавање са мењањем старе и постављањем нове основе живота“.²⁹ Немају програм, не везују се за догме. Међутим, колико се већ ту осећао раскорак између такве једне академске дискусије, или тачније речено академске оријентације у разматрању друштвених проблема, с једне стране, и захтева радних маса, тј. публике с друге стране, уочљиво је по ономе чему је та публика аплаудирала. Коментаришући ту појаву *Слободна реч*, у свом првом броју од 15 марта 1919 с правом је приметила да они у своја предавања уносе

²⁷ *Радничке новине* бр. 30 од 13 фебруара 1919.

²⁸ *Самоуправа* бр. 39 од 22 фебруара 1919.

²⁹ *Исто*.

³⁰ *Слободна реч* бр. 1 од 15 марта 1919.

Сл. 2 — Др Живко Јовановић, један од најактивнијих млађих руководилаца и теоретичара новоосноване Комунистичке партије Југославије. Фотоснимак из 1921 године

сувише науке, сувише школско-предавачког, сувише теорије и филозофије, уместо „да васпитавају наш свет... да буде способан за социјалну акцију, способан за активно учешће у нашем друштвеном животу“.³⁰ И аутор написа под ироничним потписом: „Један који је остао без васпитања“, наставља: „Аплаузи публике на првом предавању на појединим местима где је предавач једва с неколико речи дотакао неко болно место наше социјалне структуре и наше садашње ситуације, могли су предавача поучити шта је нашем свету нужно рећи, шта њему данас треба, шта га у нашем друштву данас тишти. Када је рекао да ми школе немамо и да је никад нисмо

имали, слушаоци су пљескали. Кад је говорио о правима жена слушаоци су пљескали. Када је на крају предавања говорио о нужности друштвеног преображаја са комплиментом Српској социјал-демократској странци, аплауз је био френетичан. Очекивало се да ће се на идућим конференцијама расправљати сви наши друштвени болови. То је очекивање остало неиспуњено“.³¹

Уствари ово је била критика с лева таквих схватања и таквог правца у раду тога Друштва, а уједно је то била и критика неких схватања која су имала своје претставнике у руководству радничког покрета.

Дакле, нерешени социјални проблеми изазивали су незадовољство у радном народу и уједно одушевљење према социјалистичкој револуцији у Русији, а упознавање са тековинама Руске револуције и популарисање њених остварења доприносило је даљем револуционисању радних маса, тј. активизирало их је у борби за решавање социјалних проблема.

Дејству ових фактора, као што је већ речено, придружио се и утицај и рад свеног субјективног фактора, односно рад социјалистичке партије. Масовност акција, њихова организованост и карактер револуционарних захтева било је и најбоље мерило активности партиских и синдикалних организација. Другим речима, развој догађаја током 1919 године у Београду веома убедљиво говори о решавајућем, готово пресудном значају партиске организације у тим збивањима, што је била само још једна илустрација да искоришћавање објективних услова у друштвеном кретању зависи од субјективних снага, од улоге и свести класа које се боре, и њихових партија, које их у томе предводе.

III

Рад на обнављању социјалистичке партије, на стварању њених месних и основних организација, као и обнављање синдикалних и других организација, кроз које се спроводио организовани утицај на радничку класу и усмеравала њена активност, отпочео је одмах по ослобођењу Београда. Први социјали-

стички збор у Београду, истовремено и први од почетка избијања рата (од 1914), одржан је, 8 децембра (25 новембра) 1918 године. На том збору је извршено и формално обнављање Партије, конституисање њене управе, састављене делом од чланова који су се вратили из интернације, од повратника из Француске и делом од оних који су за време рата били у Србији односно у Београду.³² На том збору је нова управа иступила и са неком врстом декларације, изношењем циљева и својих ставова и према социјално-економским проблемима и према новој држави, политици њене владе. Овим је та декларација постала полазна основа за револуционарну активност.³³ Одмах треба приметити да је она била прилично умерена. Преовлађивали су ставови мање-више оштрије опозиције, него ставови једне револуционарне партије пролетаријата у перспективи развоја револуционарне ситуације која је већ потресала Европу. Од посебног је значаја што је овај збор нагласио важност обнављања партиских организација и што се одмах приступило том послу.³⁴ У релативно кратком времену, за непуна три месеца — до фебруара — у Београду су већ биле у покрету све локалне, како партиске организације — кварталске секције и Месно партиско веће — тако исто и синдикалне, као и низ радничких друштава. У том међувремену све организације су одржале своје конференције или скупштине, на којима су изабране нове управе и постављени задаци у раду. У *Радничким новинама* од 24 децембра већ је јављено о обнављању кварталских секција, а 15 децембра 1918 одржан је

³¹ Исто.

³² Види: Извештај Српске социјалдемократске партије на закључном конгресу 16 априла 1919, *Историски архив КПЈ*, том III, Београд 1950, 318—325.

³³ Исто, 311—315.

³⁴ О томе се у прогласу каже следеће: „Радничка класа у Србији је свесна тога да се за спровођење својих захтева не може поуздати ни у шта друго до у снагу својих организација... позивамо све раднике и раднице и све социјалдемократе на изградњу организација и живо учешће у њиховом раду“. — Исто, 315.

састанак свих претставника месних партиских организација.³⁵ Најраније је почела са радом квартовска партиска организација „Три кључа и Сењак”, која је већ 29 децембра организовала успешан збор, прави „народни протест”.³⁶ Партиска организација „Дунав” одржала је збор 4 јануара 1919 г. ради договора о обнављању а своју управу изабрала је на конференцији од 25 јануара.³⁷ Партиска организација на Чукарици обновила је свој рад и већ је 19 јануара организовала успешан збор радника.³⁸ Такође су обновљене и квартовске организације „Врачар”,³⁹ „Сава”,⁴⁰ „Палилула”,⁴¹ а затим у оквиру квартовске социјалистичке организације „Врачар”, партиске секције „Споменик” и „Соколац”⁴² и социјалистичка секција код Крста.⁴³ Почетком новембра 1919 формирана је у Београду и партиска секција „Булбулдер”.

Синдикати су обновљени по свим струкама почев од металаца, каменорезаца, грађевинара, монополских радника, шиварских радника, графичара, па све до болничког особља, и до организовања банкарских службеника, па и општинских деловођа, до стварања удружења занатлија и тако даље.

Од синдикалних организација најраније је обновљен рад шиварских радника који су одржали своју конференцију 1 децембра 1918 године.⁴⁴ Децембра 15 одржана је конференција металских

радника,⁴⁵ а 17 кожарско-прерађивачких и опанчарских радника.⁴⁶ Келнерски радници одржали су конференцију 19 децембра,⁴⁷ као и збор електричари,⁴⁸ а потом је уследило нагло оснивање осталих синдикалних организација. Тако су 22 децембра одржане конференције и обновљене организације дрводељских радника, монополских радника, књиговезаца и одржане су друге по реду конференције опанчарских и шиварских радника.⁴⁹ Следеће недеље, 29 децембра, одржали су конференције књиговесци, фабрички радници и раднице, радници монопола дувана, а такође и зборови машиниста и машиновођа, железничара и молерских радника.⁵⁰ Тога дана су келнери основали свој месни одбор.⁵¹ Савез транспортних и саобраћајних радника обновљен је 5 јануара 1919, а конференција тога Савеза одржана је 12 јануара.⁵² Истог дана одржан је и збор болничара на коме је обновљен њихов Савез.⁵³ Обновљени Савез керамичарских радника одржао је конференцију 19 јануара.⁵⁴ Истог дана одржан је поново збор железничара и конференција дрводељских радника а основан је савез молерско-фарбарско-лакирерских радника.⁵⁵ Сутрадан је одржан збор монополских радника, на коме је присуствовало око три стотине лица.⁵⁶ Док су тесачки радници сдржали своју конференцију 26 јануара.⁵⁷ Тога дана одржали су конферен-

³⁵ Радничке новине бр. 10 од 23 (10) јануара 1919.

³⁶ Радничке новине бр. 12 од 25 (12) и бр. 17 од 31 (18) децембра 1918.

³⁷ Радничке новине бр. 21 од 4 јануара (22 децембра 1918) и 12 од 25 (12) јануара 1919.

³⁸ Радничке новине бр. 3 од 16 (3) јануара 1919.

³⁹ Радничке новине бр. 15 од 28 јануара 1919.

⁴⁰ Радничке новине бр. 22 од 4 фебруара 1919.

⁴¹ Радничке новине бр. 25 од 7 фебруара и 29 од 12 фебруара 1919.

⁴² Радничке новине бр. 136 од 8 јуна 1919.

⁴³ Радничке новине бр. 222 од 19 септембра 1919.

^{43а} Радничке новине бр. 267 од 12 новембра 1919.

⁴⁴ Радничке новине бр. 1 од 15 (2) децембра 1918.

⁴⁵ Радничке новине бр. 2 од 16 (3) децембра 1918.

⁴⁶ Радничке новине бр. 3 од 17 (4) децембра 1918.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Радничке новине бр. 5 од 19 (6) децембра 1919.

⁴⁹ Радничке новине бр. 7 од 21 (8) и бр. 8 од 22 (9) децембра 1918.

⁵⁰ Радничке новине бр. 14 од 28 (15) децембра 1918.

⁵¹ Радничке новине бр. 11 од 25 (11) децембра 1918.

⁵² Радничке новине бр. 21 од 4 јануара 1919 (22 децембра 1918) и 25 од 11 јануара 1919 (29 децембра 1918).

⁵³ Радничке новине бр. 7 од 20 (7) јануара 1919.

⁵⁴ Радничке новине бр. 27 од 13 јануара 1919 (31. XII. 1918).

⁵⁵ Исто и бр. 5 од 18 (5) јануара 1919.

⁵⁶ Радничке новине бр. 8 од 21 (8) јануара 1919.

⁵⁷ Радничке новине бр. 11 од 24 (11) јануара 1919.

КОМУНАЛНА ПОЛИТИКА

Цене животињних намирницама
НА БИ ГРАДСКИМ ПИЈАЦАМА НА ДАВЕ

	2 и 3 дец. 1918.		2 и 3 јан. 1919.	
	Круна		Круна	
1 брашно лебно	1 60		3 50	
2 „ бело	3 50 до 5		4 — до 6	
3 „ пројино	1 40		2 50	
4 мист свињска	16 — до 18		22 — до 24	
5 месо говеђе	12 —		14 —	
6 „ свињско	14 — до 16		16 —	
7 „ сланина сирова	16 — и 18		18 — до 20	
8 „ сува	22 —		24 —	
9 „ сало за топљење	18 — до 20		22 —	
10 „ пасуљ	3 —		5 —	
11 „ црни лукац	0 80		1 20	
12 „ бели	3 —		4 —	
13 „ суве шљане	2 —		3 —	
14 „ пекмез од шљане	3 50 до 4		4 — до 5	
15 „ јаја	1 —		1 20	
16 „ кукуруз	1 —		1 70	
17 „ сир	13 — до 14		16 —	
18 „ путер	32 — до 35		45 — до 50	
19 „ купус кисео	4 —		4 —	
20 „ кромпир	1 20		2 —	

Ево, то су резултати комуналне политике Општине Београдске и последица „благотворне“ делатности министарства за исхрану и обнову земље.

Само у овом правцу нека назове продужити господу, па ће до краја марта месеца од половине садашњих живих пролетерских маса направити гробље. Али можда се господу руководе рачуном да је и то куд и како јевтиније него ангажовати материјална средства општине и државе за исхрану становништва. Само та господу губе из вида да стрпљењу пролетерском има краја, а кад тај крај дође, онда ће све доцкан бити. Кад букне пашњак, са штрцаљком га неможете угасити.

Сл. 3 — Нагли скок цена животињних намирница на београдским пијацама 15 (2) и 16 (3) децембра 1918 и 15 (2) и 16 (3) јануара 1919 године

цију и радници Државне штампарије.⁵⁸ И тако су редом ницали савези и месни одбори синдикалних организација по појединим струкама.

Отпочела је са радом и студентска омладина. Први збор студената одржан је 22 децембра 1918⁵⁹ а ускоро је обновљен рад напредне студентске организације „Побратимство“, која је била под утицајем студентске социјалистичке омладине, тј. нешто касније под управом студената комуниста.

Нарочиту активност показале су жене раднице и организација жена социјалиста. Секретаријат жена социјал-демократата обновио је свој рад 4 децембра, дакле 4 дана пре првог социјалистичког збора одржаног у Београду после завршетка I Светског рата, на коме је извршено обнављање партиске управе Српске социјал-демократске партије.⁶⁰ Колико је био успешан рад на обнављању

синдикалних организација, на окупљању чланства и одржавању конференција и зборова види се из неколико следећих примера. Савез монополских радника по завршетку рата у току од четири месеца успео је да прикупи око себе и организује само у Београду преко 600 чланова и чланица.⁶¹ У том времену Савез је, поред низа конференција и седница, одржао у Београду и четири збора, на коме је присуствовало око 4.000 радника и радница.⁶² Још је видљивији успех у раду Савеза фабричких радника и радница који је из месеца у месец повећавао своје чланство и одржавао конференције и зборове. Рад тога Савеза у Београду приказан је на табели⁶³ на страни 515.

Број организованих жена радница у Београду од децембра 1918 до средине априла 1919 износио је укупно 1326. У оквиру појединих савеза било је жена: у Савезу монополских радника и радница 550, пивачких 366, фабричких 200, транспортних и саобраћајних 89, типографских 35, књиговезачких 32, болничарских 30, кожарско-прерађивачких 15, дрводељских 7, грађевинарских 2 — укупно у овим савезима: 1326 жена.⁶⁴

Нагло оснивање и број синдикалних организација у Београду, може се, бар приближно тачно, видети према њиховом распореду у колони која је била предвиђена да прође на дан Првог маја 1919 од Малог Калемегдана до Социјалистичког народног дома на Славији. Кретање следећих синдикалних организација требало је да буде овим редом: металци, дрводељци, келнери, керамичари, шивачи, бербери, опанчари, типографи, монополци, грађевинари, месари, кожаро-прерађивачи, фабрички раднице, транспортни и саобраћајни раднице-

⁵⁸ Радничке новине бр. 12 од 25 (12) јануара 1919.

⁵⁹ Радничке новине бр. 8 од 21 (8) децембра 1918.

⁶⁰ Радничке новине бр. 1 од 15 (2) децембра 1918.

⁶¹ Радничке новине бр. 66 од 21 марта 1919.

⁶² Исто.

⁶³ Радничке новине бр. 112 од 12 маја 1919.

⁶⁴ Радничке новине бр. 88 од 13 априла 1919.

УСПЕСИ САВЕЗА ФАБРИЧКИХ РАДНИКА

Месец	Година	Организовано	Одржано зборова	Одржано конференција	Присуствовало зборовима	Присуствовало конференцијама	Свега присуствовало
Децембар	1918	11	—	1	—	20	20
Јануар	1919	4	—	1	—	25	25
Фебруар	„	75	1	2	120	80	200
Март	„	118	1	2	180	120	300
Април	„	87	—	2	—	155	155
Свега		295	2	8	300	400	700

це, књиговесци, пољопривредници, болничари, молери и млинаро-пекари.⁶⁵

Под утицајем оваквог рада Партије и синдиката организовање је било захватило и друге социјалне групе. Значајну активност показивали су и инвалиди, који су свој први збор одржали 22 јануара 1919 године.⁶⁶ Такође су одржавани и зборови интернираца из појединих логора.⁶⁷ Колико је такво организовање узело маха види се и по томе што су испољене жеље да се и интелектуалци посебно организују, на чему је нарочито инсистирала *Слободна реч* Моше Пијаде, чије је уредништво уједно постало и седиште тога савеза. Истина, на примедбу Радничких новина, *Слободна реч* је кориговала своја схватања у том смислу да су и интелектуални радници, део радничке класе те, према томе, и своје организовање и своју активност треба да подреде интересима радничког покрета, у коме не могу да буду само вође, него и обични војници, јер их у друкчијој улози радници не би ни примили.⁶⁸

IV

Интензиван рад на обнављању организација у Београду, на одржавању конференција, на окупљању партиског и синдикалног чланства, на одржавању зборова и скупштина, изношењу проблема који су се тада постављали и претресали на тим разноврсним скуповима — био је, поред осталог, и снажан фактор у заоштравању револуционарне ситуације.

Тај рад је био у непрекидном порасту. Почев са протестним зборовима и

другим облицима борбе још од првих дана 1919, пролетаријат Београда био је у сталној офанзиви. Иако су ове акције у почетку имале за садржај социјално-економске захтеве, оне нису могле а да се не претворе и у политичке сукобе и у фактор заоштравања политичких односа између пролетаријата и осталих радних маса, на једној, и владајућих класних групација на другој страни. Почетне чарке вођење на ублажавању беде, у којој је живео радни свет, против високих кирија и отказа станова, против скупове и за веће наднице и слично морале су да попримају све оштрији карактер, не само услед дејства већ наведених чинилаца, него и због политике владајућих. Опијена победом у рату и потцењујући снаге пролетаријата, српска буржоазија, која је доминирала у новој држави, предузимала је понекад и оне мере, које су прелазиле снагу тадашњег неконсолидованог државног апарата, што је такође водило даљем продубљавању јаза између народа и режима. Игнорисање радничких захтева са зборова, безочна цензура радничке и остале напредне штампе, хапшење радничких вођа и монтирање процеса, насртај на синдикате и њихове домове — у чему је као главни ослонац реакционарног ре-

⁶⁵ *Радничке новине* бр. 101 од 29 априла 1919.

⁶⁶ *Радничке новине* бр. 8 од 21 (8) јануара 1919 и *Самоуправа* бр. 33 од 16 фебруара 1919.

⁶⁷ *Самоуправа* бр. 46 од 1 априла 1919.

⁶⁸ *Слободна реч* бр. 38 од 24 априла 1934 и 45 од 1 маја.

жима послужила српска војска, све је то само по себи водило револуционисању радних маса. Раднички покрет је, често и мимо воље доброг дела његовог вођства, прелазео оквире једне оштре опозиционе странке, у који га је хтео да каналише такав део вођства — и неизбежно се извијао у снажан револуционарни вал. Што тај вал није постао и ураган који би већ тада оборио с власти буржоазију, значајан удео имала су и наведена опортунистичка схватања у редовима радничке партије.⁶⁹

Већ први период акција — до Конгреса уједињења и прослављања Првог маја 1919 године — даје довољно чињеници у потврду горњих навода.

Почело се с протестним зборовима у радничким четвртима града. Први протестни збор је одржан 29 децембра 1918 у кафани „Лепи изглед“ на позив социјалистичке организације „Три кључа и Сењак“.⁷⁰ Збор је био добро посећен, и на њему су нарочито у великом броју присуствовале жене. Основни смисао и значај овог збора, као и оних одржаних недељу дана касније на Врачару и Чукарици,⁷¹ био је у протесту против тешког стања у коме се нашао радни свет после рата и против неактивности државне власти, а особито у решавању снабдевања становништва храном и огревом. Збор је био „јасан израз дубоког незадовољства које у радничкој класи, а безмало у свему београдском становништву, влада према жалосним приликама у којима живимо.“⁷²

Ако те „жалосне прилике“ процењујемо само по порасту цена онда ће се и по томе заиста увидети тешко стање. Само за један месец, од средине децембра 1918 до средине јануара 1919 године,

цене су порасле за неколико пута,⁷³ да би већ почетком фебруара цене за основне артикле исхране многоструко порасле. У каквом су се стању нашли радни људи, најбоље се види, из упоређења висине максималних надница за период од пре и после рата и цена животних намирница у истом периоду по приложеним табелама⁷⁴ на страни 517.

Као што се види, наднице су повећане највише за 2—3 пута, док су животне намирнице поскупиле од четири па до дванаест пута, при чему су биле у већем порасту цене најнеопходнијих артикала као што су хлеб, со, пасуљ, дрва итд.

Три дана касније, тачно на Нову 1919 годину, одржан је у Социјалистичком народном дому на Славији протестни збор жена шиварских радница, раније запослених у Војној шивари.⁷⁵ Присуствовало је преко 200 жена. Како шивара још није била отпочела са радом, њих 183 раднице, од којих је 87 провело на раду више од 20 година, остало је без посла. Ове жене су издржавале четири стотине педесет душа. На збору је донета резолуција са захтевом да Војна шивара одмах отпочне са радом, да се радницама „исплати неисплаћени посао евакуације“ и да добију зараду за време од три године, као што је и „све остало службеништво у државним установама имало“.⁷⁶ Изабрана је и делегација од дванаест радница са задатком да однесе претставку Министру војном. Али њихов захтев је одбијен. Зато је двадесетак дана касније, 26 јануара одржан нови збор шиварских радница уз присуство преко 300 жена. На овом збору, као и на првом, говорили су Душан Пешић и Милица Ђурић.⁷⁷ Расположење овог збора је било знатно друкчије. Сада се већ

⁶⁹ Нарочито је било карактеристично држање Драгише Лапчевића, који је, тада, неоспорно имао велики ауторитет у радничкој класи. Он је особито наглашавао значај решења социјалних проблема, посебно „голотине и босотине“ запостављајући примарно питање борбе за власт, чиме се, практично, већ фебруара 1919 године, издвојио из покрета, да би касније, једно време, радио да се рехабилитује нарочито пред Вуковарски конгрес.

⁷⁰ Радничке новине бр. 16 и 17 од 30 (17) и 31 (18) децембра 1918.

⁷¹ Радничке новине бр. 18 од 1 јануара 1919 (19 децембра 1918).

⁷² Радничке новине бр. 16 од 30 (17) децембра 1918.

⁷³ Радничке новине бр. 14 од 27 (14) јануара 1919 — према подацима за 15—16 децембар 1918 и 15—16 јануар 1919.

⁷⁴ Радничке новине бр. 31 од 14 фебруара 1919.

⁷⁵ Радничке новине бр. 21 од 4 јануара 1919 (22 децембар 1918).

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Радничке новине бр. 17 од 30 јануара 1919.

МАКСИМАЛНЕ НАДНИЦЕ

По професијама	Пре рата	После рата	Повећање у процент
зидари	8. = дин.	10. = дин.	0,25 %
каменоресци	8. = „	8. = „	0,00 %
кројачи	7. = „	12, 50 „	0,78 %
обућари	5. = „	12. = „	1,40 %
столари	8. = „	10. = „	0,25 %
обалци	7. = „	25. = „	2,57 %
надничари	4. = „	6. = „	0,50 %
типографи	8. = „	25. = „	2,13 %

ЦЕНЕ ЖИВОТНИХ НАМИРНИЦА

Артикли	Пре рата	После рата	Скупље по
хлеб	0.30 дин.	2.50 дин.	8 пута
месо говеђе	1. = „	6. = „	6 „
месо свињско	1.40. =	7. = „	5 „
маст	2. = „	10. = „	5 „
кромпир	0.20 „	0.80 „	4 „
лук	0.20 „	0.80 „	4 „
сланина	2.25 „	10. = „	4 „
млеко	0,40 „	2. = „	5 „
сир	1.50 „	6. = „	4 „
шећер	1. = „	12. = „	12 „
со	0,30 „	2.50 „	8 „
пасуљ	0,30 „	2.50 „	8 „
обућа (пар)	25. = „	150. = „	6 „
одело	100. = „	1000. = „	10 „
петролеум	0.70 „	8. = „	11 и по пута
дрва	20. = „	100. = „	5 пута

испољило огорчење, нарасла је борбеност и поуздање у своје снаге. Усвојена је нова резолуција уз повике жена: „Хлеба оћемо и отећемо га! Ако перо не помогне помоћи ће наше песнице!“⁷⁸ У резолуцији се, између осталог, каже: „Шиварске раднице, које су као мајке патиле, које су као жене страдале, које су као раднице урнисале своју снагу и живот и живе данас још само као авети, не задовољавају се празним речима ситних власника већ траже понова од државе оно на шта права имају...“

*Хлеба и живота! Оне захтевају да им држава 1) врати њихове мужеве, браћу и синове; 2) исплати њихову неисплаћену зараду; 3) да новчану помоћ одговарајућу скупоћи живота, док рад не почне; 4) да им створи услове за рад и безбрижан живот.*⁷⁹

Збор је истовремено био и позив на организовање и приступање социјалистичкој партији како би и жене биле спремне „за велике догађаје, који иду на сусрет“.⁸⁰ Иначе, активност савеза шиварских радника и радница била је у

⁷⁸ Исто.⁷⁹ Исто.⁸⁰ Исто.

то време необично велика. Тај Савез је у периоду од четири и по месеца рада, тј. до краја марта 1919 године, одржао у Београду пет зборова, десет конференција свога чланства и дванаест седница.⁸¹

Први централни збор — за цео град — одржан је 19 јануара 1919 године у Социјалистичком народном дому.⁸² Збор је био добро посећен. Тема је била: Положај радника и радничких породица у Београду. Збор је отворио Боја Пековић а референти су били Топаловић и Благоје Брачинац.⁸³ Значај овога збора је нарочито у томе што је њиме Партија покренула велику акцију пописа сиромашних и невољних у Београду и што је то била прва озбиљнија припрема за покретање борбе за решавање проблема станова, која ће се водити и током целе те године. Непосредни повод за извођење пописа био је у прибављању података коме да се поделе два вагона обуће и одеће, која су стигла из Словеније, као и за деобу извесне количине животних намирница, која треба да стигне из једне општине из Бачке. „Сем тога — каже се у објашњењу поводом тога пописа у *Радничким новинама* од 26 јануара, — ти подаци имају да послуже као докуменат у даљим акцијама наше Партије за радничко и сиротно становништво Београда и Србије код државе и општине”.⁸⁴ Међутим, највећи значај овога пописа био је у томе што су преко њега партиски активисти имали могућности да раде на упису чланства и обнављању партиских и синдикалних организација, да учвршћују и збијају своје редове. Ово се види и из одлуке збора чукаричких радника, који је одржан тог истог дана (19-1-1919) у којој се каже: „Збор изјављује своју солидарност са одлукама донешеним на збору београдских другова, и позива све чукаричке раднике да приступе својим синдикалним и партиским организацијама да би организовани и уједињени могли повести борбу ради поправке сво-

га положаја у садашњости и коначног ослобођења у скорој будућности”.⁸⁵

Према сећању тадашњих активиста и функционера Партије Милана Гројића, Миодрага Манојловића, Павла Павловића, Драге Стефановић и Михаила Тодоровића, на извршењу тих задатака радило се даноноћно. Обилазили су радничке породице, и прикупљали су податке о становима, о броју чланова породице, о болестима, о ратној сирочади и другом. Ишло се од куће до куће, као и по фабрикама и радионицама.⁸⁶ Овом акцијом која се потом продужила и у попис станова од стране званичних општинских органа уз учешће и претставника Радничке коморе и појединих синдикалних организација, дошло се до страшно оптузујућег материјала о беди сиромашног света у Београду. Само неколико података могу да илуструју каква се слика беде откривала. И док се тада владајући држали честе банкете а нарочито официри у свом дому и у хотелу „Париз“ на Теразијама, *Радничке новине* од 23 јануара 1919 забележиле су и ово: „И да видите ви што „управљате” овом земљом и блажено држите банкете и здравице како се мајке грче по патосу са својом дечицом, како „уживају” радничке породице и како се псећи умире сваки дан и на све стране. Да видите оно што смо ми ових дана видели. На сред собе, у сандуку склепаном од простих дасака лежи мртво дете. Свештеник дошао да га опоји, људи да га изнесу, а ни отац ни мајка не могу да се макну с места и последњи пут пољубе своје јединче; они обоје леже *апсолутно голи*, јер ни кошуље немају да навуку на се...”⁸⁷ На Хаџи Поповцу се, например, пружала помоћ од стране општине младој жени, власници куће, која је издала станове под кирију, док су у њеним дворишним једнособним и подрумским просторијама становале читаве породице у једној соби без трунке помоћи маоткуда. Или примери са обиласка пе-

⁸¹ *Радничке новине* бр. 79 од 3 априла 1919.

⁸² *Радничке новине* бр. 8 од 21 (8) I 1919.

⁸³ Исто. ⁸⁴ Исто.

⁸⁵ *Радничке новине* бр. 17 од 30 јануара 1919.

⁸⁶ Историски архив Београда. Раднички покрет у Београду 1919—1920. Сећања некада-

шњих активиста, партиских и синдикалних функционера и бивших комунистичких општинских одборника. Стенографске белешке, I.

⁸⁷ *Радничке новине* бр. 10 од 23 (10) јануара 1919.

карских радњи у Београду у улици Кнегиње Јубице (данас Змај Јовина), на Великом Тргу (Студентски Трг) и Хајдук Вељковом Венцу у којима су радници, радећи и по 12—18 часова дневно истовремено и живели у забаченим и влажним ћумезима и подрумима.⁸⁸ Тамо је постојао и систем „топлих постеља“ о којима је у тако снажним бојама, износећи положај радничке класе Енглеске, говорио у своје време Фридрих Енгелс.

Покренута акција у погледу станова и кирија имала је два основна задатка: један да се изврши попис станова са захтевом реквирирања и доделе онима који су у сиромаштву и, други, да се спречи налет газда-сопственика кућа да неограниченим повећањем кирија и отказом 1 маја 1919 оставе огроман део породица без станова.⁸⁹ И у једном и у другом правцу борба је била врло жива, и успешна. Попис станова показао је оправданост акције. Тако је само у првоме, једноме од петнаест реона, колико их је било у Београду, по попису извршеном само у 29 улица (од укупно 257 улица, колико је тада било у Београду) нађено следеће стање: празних станова 97 са 218 одељења, сувишних одељења 59 са 66 места за самце; за оправку 19 станова са 71 одељењем и 3 стана са 9 одељења запремљена непотребним стварима.⁹⁰ На другој страни према „попису невољних у V реону“ од 341 породице њих 33 живело је у скроз влажним таванима, 12 у порушеним а 8 у подрумима и шталама.^{90а}

Први протестни збор градског значаја посвећен станбеним проблемима одржан је 2 фебруара у Социјалистичком народном дому. На збору су били референти: Драга Стефановић и Живко Топаловић, а отворио га је Драгиша Лапчевић. Збор је оштро реаговао против

намера станодаваца да првог маја откажу станове чиме би се хиљаде породица нашле на улицама. Како тај протест није нашао дубљег одјека у буржоазији и код њених органа власти, на позив партиског вођства у недељу, 2 марта, организовани су протестни зборови на 20 разних места Београда.⁹¹ За сваки збор су унапред били припремљени говорници који су на основу пописа и спроведене анкете могли да изнесу праву слику ужаса у којима је живео сиромашан свет међу којима је највише било оних чији су храниоци „упропашћени за време рата за интересе капиталистичке класе“.⁹² Са свих тих двадесет добро посећених зборова „пролетаријат Београда говорио је силно, моћно, одлучно“⁹³ прихватајући једнообразну резолуцију, која је потом достављена Београдској општини да је узме у поступак, што је ова под тим народним притиском и учинила већ десетак дана касније.⁹⁴ На овим зборовима присуствовало је 4275 особа, које су уствари претстављале поједина домаћинства, тако да су они заступали 12 до 13.000 душа, тј. око једну трећину тадашњег становништва Београда. У резолуцији „пролетаријат Београда окупљен на двадесет зборова једногласно и најенергичније протестује против општине и државе“, против политике оглушавања на положај радничке класе и сиромашног света, којом се толеришу незајажљиви апетити станодаваца „да ту ратом упропаштену сиротињу опљачка или избаци на улицу 1 маја.“⁹⁵ Истакнути су захтеви да се одмах реквирирају празни станови, одреди максимална кирија свим становима и да се изврши оправка свих зграда на рачун сопственика, да се отворе азили и склоништа за свет који долази у Београд, или се нађе у беспослици и да се „комисиски

⁸⁸ Инспекцију је извршила званична комисија коју су сачињавали секретар Радничке коморе Михаило Тодоровић и инспектор Министарства за социјалну политику др М. Станојевић и два претставника млинарско-пекарске радничке организације. Вршен је обилазак пекарских радњи. — „Кроз београдске ћумезе“, *Радничке новине* бр. 175 од 26 јула 1919 и *Извештај Радничке коморе 1914—1920*, издање Социјалистичке штампарије „Туцовић“, Београд 1920, 27—28.

⁸⁹ *Радничке новине* бр. 16 од 29 јануара 1919 и бр. 13 од 26 (13) јануара 1919.

⁹⁰ *Радничке новине* бр. 85 од 9 априла 1919.

^{90а} *Радничке новине* бр. 126 од 28 маја 1919.

⁹¹ *Радничке новине* бр. 48 и 49 од 3 и 4 марта 1919.

⁹² *Радничке новине* бр. 48 од 3 марта 1919.

⁹³ *Радничке новине* бр. 49 од 4 марта 1919.

⁹⁴ *Радничке новине* бр. 61 од 16 марта 1919 и бр. 64 од 19 марта 1919.

⁹⁵ *Радничке новине* бр. 48 од 3 марта 1919.

прегледају сви влажни станови и у интересу народног здравља огласе као неупотребљиви“⁹⁶

Општински одбор је, после овог снажног протеста, на својој седници од 14 марта узео у разматрање поменути резолуцију, захтеве у њима прогласио „умесним и оправданим,“ и донео одлуку „да се од владе захтева што брже доношење одредбе по којима сопственици не би могли ни кирије повећавати, ни закуп отказивати за годину дана од дана демобилизације војске.“⁹⁷ Формиран је и ужи одбор „који ће их проучити и што пре изнети конкретне предлоге да се они задовоље.“⁹⁸

Међутим, иако је и буржоаски део одборника у Београдској општини „о-

мекшао“, ипак су и општина и влада споро решавале ова питања, те је партиско и синдикално веће одлучило да се по истим питањима обнове масовни протестни зборови. То је учињено 6 априла, када је поново на двадесет разних места Београда снажно проговорио београдски пролетаријат чиме је уствари „говорио“ и радио у име и за целу земљу. Он је примио на себе озбиљан ангажман да стави на коцку сву своју снагу само да успе. И може бити поносан... Прекјуче је скоро половина његова изјавила: никакве концесије газдама.“⁹⁹ Пораст утицаја социјалистичке партије показују и бројеви посетилаца на следећих двадесет протестних зборова одржаних у два маха.¹⁰⁰

ПОСЕТИОЦИ НА ДВАДЕСЕТ ПРОТЕСТНИХ ЗБОРОВА ОДРЖАНИХ У МАРТУ И АПРИЛУ 1919 ГОДИНЕ

М Е С Т О О Д Р Ж А В А Њ А		2 марта 1919	6 априла 1919
1	кафана „Херцеговина“, Макензијева ул.	317	600
2	„Игњатова пивница“, Лаудонова ул.	150	93
3	„Соколац“, угао Кичевске и Московске	250	325
4	„Једрене“, Краља Александра ул.	250	255
5	„Палилулска касина“, Ратарска ул.	312	286
6	„Хаџи Поповац“, на Хаџи Поповцу	204	280
7	„Златан коњ“, Варош Капија	120	130
8	„Вишњичка касина“, на кланици	220	338
9	„Мала Москва“, код Стефановића	69	200
10	„Два бела коња“, Душанова ул.	170	200
11	„Лепи изглед“, Великог Милоша ул.	620	1.423
12	„Зелени Венац“, на Зеленом Венцу	150	160
13	„Гргеч“, Краља Александра ул.	450	400
14	„Чукарица“, стан партиске организације	250	200
15	„Европа“	200	450
16	„Јокића“, код Крета	100	60
17	„Чешка круна“, код Старог споменика	150	230
18	„Цетиње“ (Палилула)	118	
	„Два побратима“, Максонска ул.		260
19	„Јасеница“	30	
	„Савска касина“ на Сави		150
20	„Душановац“	145	
	„Борча“, преко пута Шондине фабрике		20
Укупно:		4275	6060

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ Радничке новине бр. 61 од 16 марта 1919.

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Радничке новине бр. 84 од 8 IV 1919.

¹⁰⁰ Према Радничким новинама бр. 49 од 4 марта и 84 од 8 априла 1919.

И овог пута, како је наведено у *Радничким новинама*, ових 6060 посетилаца на протестним зборовима били су старешине породица, дакле, повећање не само за 1795 лица, већ и за даљих 5 до 6.000 душа, које су они заступали. Другим речима, на последњим социјалистичким зборовима било је заступљено око 20.000 становника Београда. Као резултат ових протеста уследила је одлука Београдске општине — о попису невољних по реонима и већ поменута одлука о одгађању повишења кирија за годину дана. Истина, Привремено народно претставништво, пред којим се налазило решавање питања о становима, и даље се оглушавало о интересе радног народа дозвољавајући повећање кирија чиме је учињен уступак сопственицима на штету закупаца. Стога се ово питање претресало и на збору следеће недеље — 13 априла. То је био не само протестни збор, већ и јавни митинг и демонстрација радничке класе Београда. Одржан је у Социјалистичком народном дому. Према писању *Радничких новина*, посета је била одлична. Већ после првог референта посетилаца је толико приступило да су друга два референта своје говоре одржали народу пред Домом.¹⁰¹

У погледу расположења и предложених мера овај збор је значио извесни преокрет. Осуђена је реакционарна политика владе; „збор је једнодушно и најодлучније уложио протест против оваквог реакционарног решавања о становима”.¹⁰² Донета је одлука да се „београдски пролетаријат... не обраћа више резолуцијама влади, већ пролетаријату и целокупном сиромашном”... вероватно „експлоатисаном становништу града и села”, али ту је цензура брисала даљи текст.¹⁰³ После завршетка митинга, учесници су с песмом „Интернационале” и „Марсеље” и уз повике против реакције и цензуре постројили се са обе

стране тротоара и упутили од Славије до хотела „Лондон”. Митинг се претворио у демонстрацију.¹⁰⁴

Као што се види питање станова и кирија постало је крупно политичко питање, а пролетаријат Београда је од политике „захтева”, што је уствари подржавало илузије у буржоаску власт, прелазио на позив пролетаријату и сиромашним грађанима да и они сами, на свој начин, почну да решавају и та питања. То је уједно одражавало и превагу револуционарних елемената односно револуционарних схватања и у партиском руководству, тојест заостравање борбе са социјал-реформизмом (социјал-министријализмом), који се посебно манифестовао у учешћу једног дела „социјалиста”, за које је и влада дала пристанак, у Привременом народном претставништу, чији је рад отпочео 1 марта 1919 године у Београду,¹⁰⁵ а потом и у њиховом учешћу у влади.

V

У међувремену су се заостравали политички односи и по другим питањима. Све више је у први план избијала борба за политичке и грађанске слободе, затим за Уставотворну скупштину на основу слободно спроведених избора, и посебно борба на интернационалном плану — за спречавање интервенционистичких планова, који су имали за циљ гушење социјалистичких револуција у Русији и Мађарској. На овакву борбенију оријентацију особито је утицало расположење радних маса.¹⁰⁶

Први протестни збор београдског пролетаријата који је имао искључиво политички карактер, одржан је 9 марта 1919 године у Социјалистичком народном дому. Теме су биле: Државно веће и пролетаријат и Наш положај и наша акција.¹⁰⁷ Нарочито је значајан реферат

¹⁰¹ *Радничке новине* бр. 91 од 15 априла 1919.

¹⁰² *Исто.* ¹⁰³ *Исто.* ¹⁰⁴ *Исто.*

¹⁰⁵ Поред осталих, у Привременом народном претставништву од таквих социјалиста били су Витомир Кораћ, Вилим Букшег, Василије Кнежевић и други

¹⁰⁶ На пример, на збору монополских радника који је одржан 20 јануара 1919 у Социјалистичком народном дому, радници су избацивали паролу: Живела социјалистичка револуција! Живео болшевизам! — *Радничке новине* бр. 15 од 28 јануара 1919.

¹⁰⁷ *Радничке новине* бр. 57 од 12 марта 1919.

Ф. Филиповића у коме је открио империјалистичку политику великих сила и приказао улогу југословенске буржоазије у Првом светском рату. „Четири године су лутала по светским друмовима два грозна разбојника“, који су носили маске „са примамљивим, натписима: За заштиту отаџбине! За заштиту малих народа! За самоопредељење народа!“. А када је суровост дугогодишњег рата и послератна политика великих сила и владајућих кругова свих земаља здерала њихове лажне образине, у свој збиљи се показало да је рат вођен за интересе капитала, буржоазије и да се и послератне мере на јачању државног апарата и органа насиља врше у интересу тих истих кругова. То је показивала стварност и у новоствореној југословенској држави. „По целој земљи буржоаска државна власт има хиљаде својих одељења, који имају главни задатак да чувају приватну својину“ због чега то и није права отаџбина пролетаријата већ „отаџбина експлоатације, берзијанаца, насилника“.¹⁰⁸ Овде треба истаћи да је управо једна од првих брига нове државе била да регрутује и обучи десет хиљада жандарма о чему је донела одлуку почетком јануара,¹⁰⁹ да би тај број удвостручила крајем јула 1919 године.¹¹⁰ На збору је донета оштра резолуција у којој се осуђује „лажно народно претставништво“, у коме се налазе и претставници „некаквог, лажног, полтронског, пандурског социјализма, који је изфабриковала у последње време југословенска буржоазија“.¹¹¹ Ти тобожњи претставници југословенског пролетаријата названи су пандурима и издајницима радничке класе који „само срамоте социјалистичко име“. Објављујући да признаје само оно народно претставништво „које ниче из слободних избора народа, у коме влада политичка једнакост за оба пола“, протестни збор београдских радника „позива југословенски пролетаријат, да објави одлучну и непрекидну борбу (цензура!)

претставништву јер не ужива народно поверење и само је себе изабрало“. Иако Уставотворна скупштина „неће бити прави орган за ослобођење радничких маса од експлоатације“, они ће ипак учествовати у њеним изборима, „јер она треба да нам послужи као средство и трибина за развој наше класне, револуционарне борбе.“ Надаље, учесници збора захтевали су уставне гаранције: „слободу збора и штампе, демобилизацију војске и потпуну слободу у агитацији. Средњевековни окови мисли морају се што пре раскинути.“ Резолуција се завршава следећим позивом „Пролетери и пролетерке целе Југославије, београдско радништво пружа вам своју братску руку и позива вас, да још одлучније заједнички поведемо борбу за остварење наше социјалистичке отаџбине, у којој ћемо једино наћи наше потпуно ослобођење!“¹¹²

Истог карактера био је и збор одржан у Социјалистичком народном дому две недеље касније, 23 марта 1919 године. Тај збор „био је импозантан, колико по броју и расположењу учесника, толико, још више, по садржини реферата“.¹¹³ Филип Филиповић је говорио о теми: Империјализам и пролетаријат. „Пролетаријат је данас једина класа којој историски моменат додељује ту улогу да спасе свет од катастрофе, од амбиса у који га је империјализам гурнуо.“ И говорећи да се спрема очајна борба између капитала и рада — Филип Филиповић наставља: „У борби против империјализма руски пролетаријат је показао шта треба чинити. Не може се привреда обновити, ако се морају платити ратни дугови. Зато су их они анулирали. Не могу се продуктивне снаге развити, ако пролетаријат не постане господар њихов. Зато је извршена експропријација експропријатора. Не може се завести нов друштвени поредак ако пролетаријат не узме политичку власт у своје руке. Томе води диктатура пролетаријата“.¹¹⁴ Интересантно је приметити да је изве-

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ Радничке новине бр. 5 од 18 (5) јануара 1919.

¹¹⁰ Радничке новине бр. 173 од 24 јула 1919.

¹¹¹ Радничке новине бр. 55 од 10 марта 1919.

¹¹² Исто.

¹¹³ Радничке новине бр. 70 од 25 марта 1919.

¹¹⁴ Исто.

Другови! Грађани!

У Паризу, на Конференцији Мира, доноси се сузбовање одлука.

Стога Главна Партијска Управа сазива у (недељу) 23. ок. мес. у 9 часова пре подне у Народни Дом

ВЕЛИКИ ПРОТЕСТНИ ЗБОР

на коме ће говорити другови: Филип Филиповић КД и Живо Топаловић.

Тема збора је:

- 1.) Империјализам и пролетаријат.
- 2.) „Лига народа“ и наши задаци.

Радници! Раднице!

Неизоставно сви на збор!
ГЛАВНА ПАРТИЈСКА УПРАВА.

Сл. 4 — Позив на велики протестни збор у Београду за 23 март 1919. (Из *Радничких новина* бр 64 од 20 марта 1919)

штај са овога збора, који је по свом духу и по карактеру реферата заиста био револуционаран, донет у *Радничким новинама* под врло чудноватим насловом: „Будимо опрезни“. Ово се једино може објаснити озбиљним постојањем центрумашких, колебљивих елемената у партијском руководству односно у редакцији листа.

За илустрацију развијености покрета у то време може се навести врло успешан збор који је тих дана одржан у Земуну. Припремала га је партијска организација Земун, у башти „Гранд хотела“, која је већ тада бројала 400 чланова. Присутствовало је око 900 особа „махом радника и сиромашнијег света“.¹¹⁵ Тема је била „Политичка ситуација и положај радничке класе“.¹¹⁶ Пошто се Земун налазио у новоприпојеним

¹¹⁵ *Радничке новине* бр. 64 од 19 марта 1919.

¹¹⁶ Историски архив Београда. Земунски магистрат, претседништво, бр. 43 од 13 марта 1919. оригинал.

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ *Радничке новине* бр. 91 од 15 априла 1919.

¹¹⁹ Архив Војноисториског института. — Према цензорском деловодном протоколу под

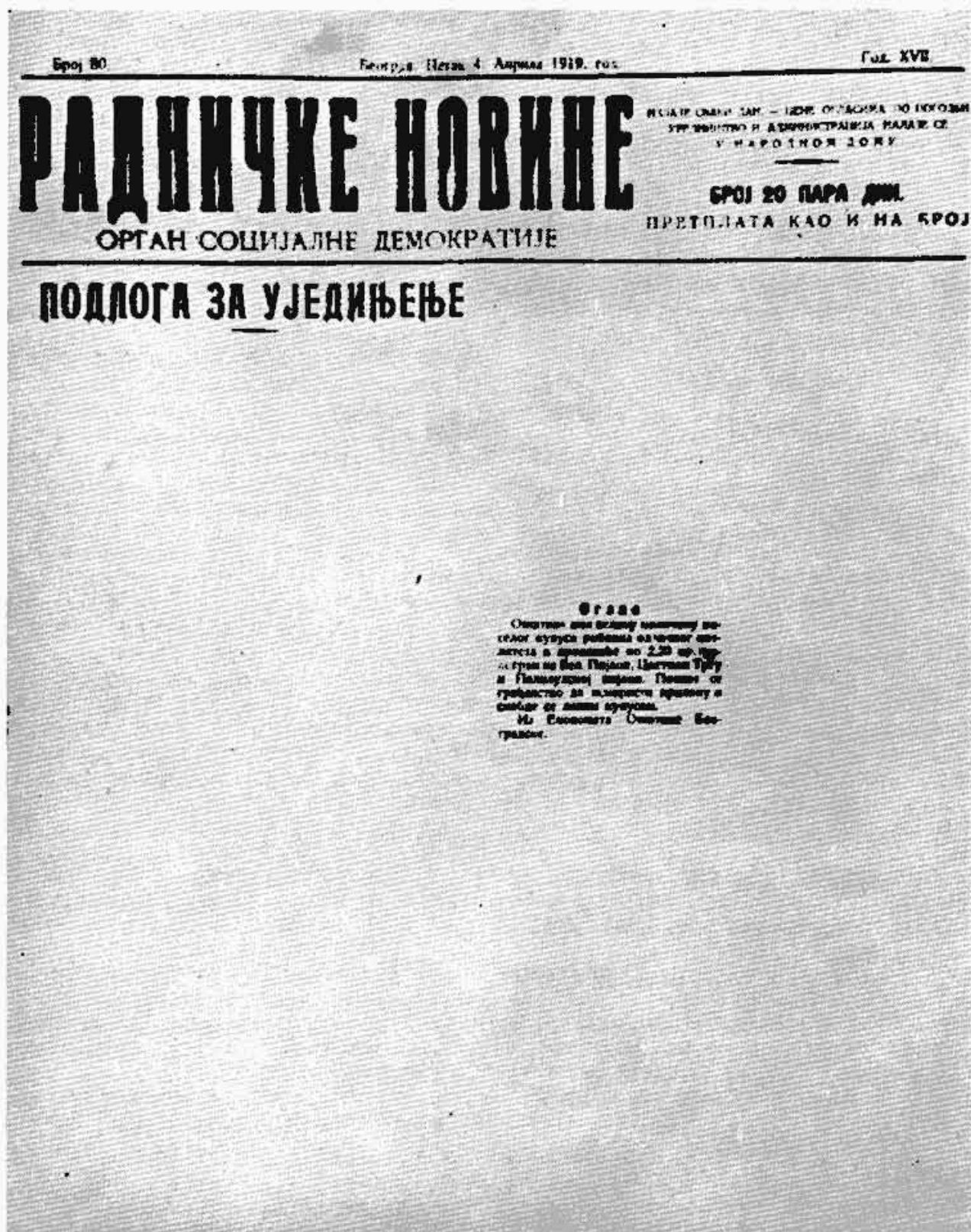
крајевима у коме је владао режим „војшине територије“, то се за одржавање овог збора морало тражити одобрење од Градске редарствене власти.¹¹⁷

О великом протестном збору од 13 априла, који је према писању *Радничких новина* био један од „најимпозантнијих зборових, како по броју учесника тако исто и по његовој једнодушности“, — било је већ напред говора. Осим о становима, на збору је као главни реферат одржао Филип Филиповић о слободи штампе и слободи грађанских и политичких права.¹¹⁸

Борба против цензуре нарочито радничке штампе поставила се у веома оштром облику већ од почетка стварања заједничке државе. Уз јачање државног апарата и њених органа, а нарочито војске, жандармерије и полиције, буржоазија је у цензури гледала моћно средство борбе против пролетаријата. У време поратног сиромаштва и када није био обновљен и онако неразвијен саобраћај, улога борбене штампе била је изванредно велика и значајна. Зато се цензура и окомљавала нарочито на *Радничке новине*, а касније и на *Слободну реч* и осталу напредну штампу у Београду и другим местима. У ту сврху требало је јачати органе цензуре, што су владајући чинили већ од првих дана доласка у Београд. Тако, на пример, цензорски отсек у Врховној команди, 22 јануара 1919 године моли шефа главне војне цензуре „да се постави дванаест цензора за пошту београдску, пошто је велика потреба“.¹¹⁹ Међутим, да би се цензура обављала и пре тога министар војни је својом наредбом од 31 децембра 1918 године одлучио да ће „цензуру политичких чланака у дневним листовима вршити убудуће пресбирио Министарства иностраних дела.“¹²⁰ Истина, кад се главна војна цензура вратила из Солуна у Београд, 13 фебруара 1919 године, она је поново

бр. 1157 од 9 јануара 1919 (по старом), пописник III, кутија 195, бр. 24.

¹²⁰ Архив Војноисториског института, Министарство војске и морнарице, пов. ФЦО бр. 16427, према цензорском деловодном протоколу под бр. 1077 од 18 (31) децембра 1918, пописник III, кутија 195 бр. 24.

Сл. 5 — Радничке новине од 4 априла 1919 године (цензуриране)

преузела и цензуру дневних листова.¹²¹ Због свега тога и борба против цензуре појавила се тада пред радничком класом Југославије у оштром облику. Поред протеста и резолуција са зборовима, интерпелација у парламенту,¹²² на Конгресу уједињења је предложено да се на буржоаску цензуру одговори пролетерском црвеном цензуром, тиме што типографски радници не би сложили ни једно слово у буржоаским листовима против радничке класе, револуције и социјализма.¹²³ Пролетерска цензура је, према неким изворима, трајала у Београду две недеље.¹²⁴ Априлски протестни митинг за слободу штампе већ је споменут.

У априлу 1919 године у Београду су се одиграли веома крупни и бурни догађаји: најпре двадесет протестних зборових — недеља 6 априла, протестни збор и демонстрација 13 априла и потом најзначајнији догађаји око Конгреса уједињења; а пре тога завршни Конгрес Српске социјал-демократске партије — 15—17 априла, завршни Конгрес Главног радничког савеза Србије — 18 априла, те конференција Секретаријата жена социјалиста Србије, и низ конгреса синдикалних савеза Србије и Југославије.¹²⁵

Београд, пролетерски Београд тих дана је свесрдно дочекао своје госте, делегате Конгреса, из целе земље, осим Словеније. Претконгресна конференција одржана је у суботу 19 априла у Социјалистичком народном дому, а сутрадан у присуству преко 400 делегата отворен је у сали хотела „Славије“ Конгрес уједињења радничких, социјалистичких и комунистичких организација и група у циљу стварања јединствене партије југословенског пролетаријата. Конгрес је

¹²¹ Наведени цензорски деловодни протокол, бр. 1111 од 12 фебруара 1919.

¹²² Интерпелација Вилима Букшега у Привременом народном претставништву од 26 марта 1919. — О цензури: Стенографске белешке Привременог народног претставништва. Колико је цензура харала довољно је навести да су „од 309 бројева *Радничких новина* у 1919 години само 103 броја изашли са свим чланцима и белешкама, док су остали бројеви били мање или више цензурисани“, (Јулијана Врчинац: *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца од уједињења до видовданског процеса*, изд. „Рад“, Београд, 1956, 81).

СТАВА СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ ПАРТИЈСКИМ И СИНДИКАЛНИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ПОВРАТНИЦИМА

Власт је забранила и партијски и синдикални Конгрес, који су се у Ускрсу ишли одржати у Славовском Броду.
Стога ће се оба конгреса одржати у заказане дане, у Београду.

**ГЛАВНА ПАРТИЈСКА УПРАВА
ГЛАВНИ РАДНИЧКИ САВЕЗ**

Радници, Раднице, Грађани!

Социјалистичко Партијско и Синдикално Веће, одржаће у недељу 13 овог месеца у 9 сати пре подне у Социјалистичком Народном Дому велики

ПРОТЕСТНИ ЗБОР

са овим дневним редом:

1. Питање о ставовима и искрива. Референти: другови Павле Павловић и Душан Пешић.
2. Слобода штампе и слобода грађанских и политичких права. Референти: другови Ф. Филиповић и М. Трбињац.

Радници, Раднице, Грађани!

Питања која су данас на дневном реду јесу горућа животна питања која дубоко засепају у ваше интересе.

Радници, Раднице, Грађани!

Развите најужу агитацију да све што лати, трни и мучи се дође на овај Збор на коме ћемо лодити глас у знак протеста и истаћи своје захтеве.

На Збор сам до једнога!

СОЦИЈАЛИСТИЧКО ПАРТИЈСКО И СИНДИКАЛНО ВЕЋЕ

Сл. 6 — Позив на протестни збор у Београду за 13 април 1919 године. (Из *Радничких новина* бр. 85 од 13 априла 1919)

радио од 20—24 априла.¹²⁶ Карактер и револуционарно расположење Конгреса може се оценити и по његовом почасном претседништву у које су били изабрани најистакнутији претставници и вође тадашњег револуционарног пролетерског покрета: Лењин, Троцки, Зиновјев, Бела Кун, Левин, Лорге и Серати.¹²⁷ Иако је

¹²³ *Радничке новине* бр. 96 од 24 априла 1919.

¹²⁴ Зна се да је на основу овог закључка, који је донесен на Конгресу уједињења, у Сарајеву потпуно успешно спроведена црвена пролетерска цензура, августа 1919.

¹²⁵ Види: *Радничке новине* од средине марта и током априла 1919.

¹²⁶ *Радничке новине* бр. 96—107 од 24 априла до 7 маја 1919.

¹²⁷ Извештај Извршног одбора СРПЈ (к) Трећој интернационали од 26 марта 1920. Оригинал у Историском архиву ЦК СКЈ.

Skupština socijalista zakazana
za 21. aprila neće se održati u
Brodu, jer to misam dozvolio.

Ako bi se ipak skupili, ja
volim narediti da se skupština
rasturi.

Por. no. 2480 ministar
Pribević

Сл. 7 — Телеграм министра Прибићевића од 14 априла 1919 којим се забрањује одржавање социјалистичког конгреса у Славонском Броду заказан за април 1919

платформу уједињења, као основни документ Конгреса, израдила центрумашка група Лапчевић, Кошанин и Топаловић.¹²⁸ Конгрес уједињења је уз подршку београдског пролетаријата и револуционарно расположених делегата нарочито из Војводине, Далмације и неких других места, значио пуну победу комунистичке групе. Комунисти су тада поставили три основна захтева: прво, да се партија назове Комунистичка партија Југославије, друго, да партија ступа без икакве резерве у III Интернационалу и треће, да ће узимати према приликама, учешће у изборима о чему ће претходно да одлучи референдум чланства. Два последња предлога су „примљена акламацијом у бури одушевљења, а да нисмо сами одустали од првог захтева и он би прошао”.¹²⁹ Иако је на овом Конгресу нова уједињена радничка партија добила назив Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста), а не комунистичка, како је тражено, овај Конгрес се, с правом, сматра Првим оснивачким конгресом Комунистичке партије Југославије, односно данас Савеза комуниста Југославије.

Такав Конгрес чије је отварање названо тада правим пролетерским даном, празником радничке класе, дао је огроман потстрек даљим револуционарним акцијама радничке класе. Полет у редовима пролетаријата може се закључити и по врло обимним припремама за прославу Првог маја 1919 године. Тако је само за четири дана, од 26 до 29 априла, у Београду одржано двадесет и више припремних зборована и то по свим синдикалним струкама и партиским организацијама.¹³⁰ На њима су најистакнутији претставници Партије изнели историјат међународног празника рада, указали на карактер и задатке који су тада стајали пред пролетаријатом и позвали их да у што масовнијем броју учествују у прослави, и то не само пуном обустановом рада и зборовима већ и великом демонстрационом колоном која би, на челу са партиском управом, пошла од Малог Калемегдана, Кнез Михаиловом улицом поред Кнежевог споменика, кроз Македонску, Дечанску, Краља Александра и Београдску улицу до пред Народни

дом на Славији где би се одржао збор.¹³¹ У оквиру припрема за Првомајску прославу у Социјалистичком дому су одржали збор и ратни инвалиди, као и Клуб студената комуниста.

Међутим, сви ови догађаји, а нарочито карактер Конгреса уједињења, покренули су и буржоазију да убрза своје припреме за спречавање таквог ширења радничког покрета. Први удар су припремали забраном прославе Првог маја што је уједно било и пробање снага. У томе је главну улогу имала српска војска у чему посебно место припада Савезничком штабу, односно штабу француског маршала Франше Д'Епера. О раду ових штабова, нарочито њихових обавештајних одељења, који су имали задатак да обезбеде довољно доказа за оправдање предузетих акција, карактеристични су изводи из неколико докумената. Тако начелник штаба Врховне команде, војвода Живојин Мишић, у свом распису од 22 априла 1919 године обавестио је команданте армиских области о садржају извештаја, који му је 20 априла доставио командант францускоугарске војске генерал Де Лобит.¹³² У томе извештају француског штаба, поред осталог, наводи се да се „бољшевичка пропаганда изводи живо у свим друштвеним слојевима где се налази ма каква повод незадовољству за искоришћавање. Ово је нарочито важно у Загребу. Оно се изводи такође у Београду где се врло знатно развила за последње две недеље. Подаци из два сасвим различита извора подударују се да се припрема велики комунистички покрет у Загребу са подотсеком у Београду”.¹³³

¹²⁸ Отуда је око Подлоге уједињења била жива дискусија на Конгресу, а у њој се није одлучно поставило питање револуције и борбе за власт.

¹²⁹ Поменути извештај Извршног одбора СРПЈ (к) Трећој интернационали.

¹³⁰ Према Радничким новинама бр. 96—102 од 24—30 априла 1919.

¹³¹ Радничке новине бр. 101 од 29 априла 1919.

¹³² Штаб Врховне команде, оперативно одељење, О. бр. 3860 од 22 априла 1919, пописник IV, кутија 83/9, Војноисториски институт.

¹³³ Исто.

Сл. 8 — Делегати на Конгресу уједињења, 20—24 априла 1919 године, испред хотела „Славија“, чија је предња фасада порушена за време Другог светског рата. На том Конгресу је основана Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста)

Исти задатак имали су и извештаји које је послао командант француске угарске армије о расположењу Конгреса уједињења у Београду. Први извештај је од 23 априла а односи се на поподневна заседања Конгреса уједињења од 21 априла, а други извештај носи датум 24 април, а односи се на поподневна заседања Конгреса од 23 априла. Оба су достављена Врховној команди. У њима су подвучена она места у којима се говори о револуцији и бољшевизму где се наводи и припрема за револуцију у земљама Југославије. Посебно се „као врло ватрени бољшевички пропагатор” помиње каплар Петар Мирковић, телефонист

¹³⁴ Штаб Врховне команде, оперативно одељење, О бр. 38772 од 26 априла 1919, Војноисториски институт, нерегистровани документи.

Врховне команде у Београду, који је говорио да су његови другови у служби спремни на све „кад прва пушка плане пресећи ће све везе са војском“.¹³⁴ У другом се извештају цитира излагање Николе Ковачевића, који је говорио о Руској револуцији, а нарочито се цитирају предлози делегата на Конгресу „да се склоне све трупе са југословенске територије и устане против сваке експедиције у Мађарску и Русију“.¹³⁵

Стварни успон револуционарног покрета, посебно одушевљење које је настало услед победе револуције у Мађарској, изазвало је узнемиреност у редовима буржоазије и посебно у околини

¹³⁵ Штаб Врховне команде, оперативно одељење, О бр. 3860 од 22 априла 1919, пописнички институт, нерегистровани документи.

двора, у влади и Врховној команди, која је нарочито била појачана извештајима о припремању револуције за Први мај, чији је рок, по извештајима, потом померен за 10, па 25 мај.¹³⁶

Све је то довело да се војска стави у покрет и предузму мере контра-удара против револуционарног покрета. Забрана Првог маја објављена је 29 априла 1919 године. Међутим, све мере, неопходне за ступање војске у дејство противу радника предузете су још раније. На пример, командант II Армиске области, из Сарајева, обавестио је Врховну команду још 25 априла да је земаљска влада у Босни и Херцеговини издала свим окружним начелницима и полицијској дирекцији у Сарајеву упутство у коме се упозорава о демонстрацији радника која се спрема за Први мај.¹³⁷ Ту се, између осталог, каже: „Првенствену службу има само полиција да обавља. Репресивне и брахијалне мере треба овом постепеношћу употребити: 1) Нека државна односно градска полиција покуша да свим средствима успостави нарушени мир и ред. 2) Ако то не испадне за руком нека ступи жандармерија у акцију. 3) Ако и то не помогне, нека се оног истог часа у приправности стојећа војска замоли за интервенцију.”¹³⁸ У истом упутству се наводи и раније наређење од 12 IV 1919 о проглашењу прекидних судова,¹³⁹ што говори да је режим већ дуже био у припреми за акцију.

Уколико се Први мај примицао утолико је ујурбаност у табору буржоазије била већа. То се види и по томе што је министар војске и морнарице истог дана 29 априла проследио наредбу министра унутрашњих послова којом се забрањује Први мај, а истог дана проследила је ту наредбу и Врховна команда својим установама.¹⁴⁰

Светозар Прибићевић, тадашњи ми-

нистар Унутрашњих дела државе Срба, Хрвата и Словенаца, саопштавајући министру војске и морнарице да је министарски савет одлучио да се забране уличне манифестације и јавни зборови не само на војишној зони већ и у Београду, наставља: „Управнику Града Београда издао сам тим поводом овакву наредбу: „Одлуком Краљевске владе забрањено је у Београду 1 маја и у вези с прославом тога дана свако манифестирање и поворке по вароши, свако скупљање и у мање групе по улицама и држање зборова под ведрим небом.

Изволите ово саопштити одговорним претставницима социјалистичке партије с тим, да је ова забрана потекла с обзиром на наш садашњи положај и ратне прилике што се сваки ма и најмањи немир или манифестација искоришћује против нас и угрожава наш положај на Мировној конференцији, затим што су се у њихову партију увукли разни елементи са непријатељским тенденцијама према нашем народу, и најзад што би се по изјави секретара партије г. Ф. Филиповића приликом уличних манифестација чули узвици које Краљевска влада не може толерирати... Ви, међутим, са командантом жандармерије и војним властима изволите предузети све мере, да се ова наредба изврши и одржи потпуни ред и мир.“

Молим да и ви изволите издати потребне наредбе Београдском гарнизону, да и он сутра, прекосутра, и накусутра буде у приправности и да командант предузме потребне мере опрезе, споразумно са Управником Града Београда, те на случај евентуалних нереда, које полиција и жандармерија не би могле савладати, и он по моме или Управника Београда позиву, буде готов одмах интервенисати са потребном снагом и ред повратити.

¹³⁶ О преврату се јавља и у распису Министарства унутрашњих дела од 7 маја 1919, Земунски магистрат, претседништво, бр. 105/1919. Историски архив Београда.

¹³⁷ Штаб Врховне команде, оперативно одељење О бр. 38841 од 29 априла 1919. Архив ВИИ.

¹³⁸ Исто.

¹³⁹ О томе се између осталог каже: „У истом моменту кад полиција против насилника ступи са оружјем у акцију нека се у смислу овдашњег наређења од 12 априла 1919 године, бр. 2704/през. који поштом следи прогласи пријеки суд“... (Исто).

¹⁴⁰ Министарство војске и морнарице: пов. Ф. Ђ. О/Н 23680 од 29 априла 1919, Војноисториски институт, пописник III, кутија 226/47.

Треба нарочито обезбедити на случај нереди Двор, зграду Народног Претставништва, министарства, нарочито Војно, Финансија, Унутрашњих дела, Поште и телеграфа и Спољних послова, затим Пошту и Телеграф и Народну банку. О ближним мерама и евентуалној акцији да ступи у споразум са Управником Београда и Командантом жандармерије“.¹⁴¹

Као непосредна последица ових мера уследио је велики прогон комуниста нарочито у Далмацији, Војводини и Босни, где је ухапшено преко 2.000 чланова. У Београду је 30 априла ухапшен Филип Филиповић, секретар Партије и као обичан војник упућен на фронт према Албанији.¹⁴² Јавна прослава Првог маја је забрањена. Једна од најтежих последица за револуционарни покрет била је што је руководство покрета пред оваквим претњама режима устукнуло и одустало да изведе прославу по плану какав је већ био утврђен и објављен 29 априла.¹⁴³

Руководство није схватило да не само узмицање већ и колебање у једном успону, у офанзиви, прети да се претвори у пораз и деморализацију. Док напротив, и пораз у борби, у офанзиви, могао би знатно више да допринесе прекаљивању својих редова и освајању позиција за даље успехе.

Па ипак буржоазија није могла да спречи прославу Првог маја. У Београду је спроведена пуна обустава рада. Тога дана, у четвртак, у раним јутарњим часовима, радници су у свечаном расположењу испунили велику салу Социјалистичког дома, а потом и салу хотела „Славија“. Одржана су два велика збора. Почели су певањем радничке химне и одавањем поште успомени Димитрија Туцовића и Душана Поповића, а потом је Павле Павловић, као први референт, оцртао ситуацију у којој се прославља тај Први мај и задатке београдског про-

летаријата, који се окупио да „на овом импозантном збору поздрави другове целог света који се боре за наш крајњи циљ: (Цензура)... Да поздравимо другове који су имали ту велику срећу да на путу у својој борби савладају и пређу највеће тешкоће — који су срушили трулу зграду капитализма и почели дизати ново друштво социјализма.“ И даље „пошто живимо у епохи социјалних револуција... Ми истичемо наше захтеве из максималног програма: Уништење капитализма и заснивање социјализма“.¹⁴⁴

Многи радници се нису задовољили да Први мај проведу само на зборовима у затвореним зидовима. Неки су улазили у трамваје, блокирали улазе, избацивали пароле, упућујући се у мањим групама у Кошутњак,¹⁴⁵ или су и на друге начине испољавали своја борбена расположења.

VI

Период после Првог маја до генералног штрајка солидарности има неке заједничке карактеристике. Пре свега, режим Стојана Протића и Прибићевића бруталним мерама, прогонима и хапшењима комуниста, затварањем радничких домова и цензуром у штампи вршио је напад на раднички покрет. На другој страни, покрет је и даље био у порасту, иако у привременом колебању, што се види, на пример, по појавама да су се партиске конференције и скупштине крајем маја и јуна морале понекад одгађати због малог броја присутних.¹⁴⁶ Али у основи радничка класа је издржала овај налет реакције и убрзо га сломила. Између осталог, успеси генералног штрајка од јула месеца 1919 године и размимоилажење у влади о мерама даље борбе против пролетаријата био је један од узрока пада Протићеве владе, да би се 10 августа фор-

¹⁴¹ Исто.

¹⁴² Филип Филиповић, писмо сестри из Пишкопеје (Албанија) од 28 маја 1919 (оригинал у Историском архиву Београда) и писмо Извршног одбора СРПЈ (к) Трећој интернационали од 26 марта 1920, Историски архив ЦК СКЈ.

¹⁴³ Радничке новине бр. 101 од 29 априла и 105 од 4 маја 1919.

¹⁴⁴ Радничке новине бр. 105 од 4 маја 1919.

¹⁴⁵ Према сећању Гавре Предојевића и Давида Чолића (усмени извор).

¹⁴⁶ Радничке новине бр. 121 и 125 од 22 и 27 маја 1919.

ПРОЛЕТЕРИ СВИЈУ ЗЕМАЉА, УЈЕДИНИТЕ СЕ!

Број 104.

Београд, Субота 3. Маја 1919. год.

Год. XVII.

РАДНИЧКЕ НОВИНЕ

ИЗЛАЗЕ СВАКИ ДАН — ПЕЊЕ ОУРАДИМА ПО ПОЛОЖАЈУ
— УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ИЛАЗЕ СЕ
У НАРОДНОМ ДОМУ

ОРГАН СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАДНИЧКЕ ПАРТИЈЕ (КОМУНИСТА)

БРОЈ 20 ПАРА ДИН.
ПРЕТПЛАТА КАО И НА БРОЈ

ПРВИ МАЈ У БЕОГРАДУ

— ПРВИ МАЈ У БЕОГРАДУ — ПРВИ МАЈ У БЕОГРАДУ

Пре позне одржао су два збора у Народном Дому и код „Славје“. Први је отворио друг Владо Ђекић, с забуденим гласом који је дигао срца над је спомени да нема више Демократије Тушковића на социјалној траси и Душана Поповића са чланом у Мајском Броду, а који је гласом да је судбина алазили вестулати збором Првог Маја.

Први говорио био је друг Јермако Добрићки. Он је рекао:

Затим је говорио друг Дроздана Табићки: Први Мај није ни само-комент на Велики, Светлосни и врелима имају одлична друштвена класе: без класа оне се друштвено краје прокламишу, пред пролетаријатом је, међутим, сјајна и ружичаста будућност. Први Мај није ни самобоље, проклами историјски материјалистичком, марксизмом, пролетаријат одбацује симболику у којој привлачу још неодољиве, осигурања, лебави друштвена редови. Први Мај је дан манифестација једне револуционарне класе која захтева осигурање радних дана, запослену младићу и осигурање деце, радница и радника, осигурање непунолетног пролетаријата проклами

реклами и осигурање младићу и осигурање деце, радница и радника, осигурање непунолетног пролетаријата проклами

Први Мај је у току последњих 30 година уједињено интернационално пролетаријат у једној класи и развио његову класку солидарност у свих пет континента. Последњих 10—15 година сагледамо као државотражица. Први Мај је сада постало дан који нам обавезује брзо претварање наше класе у стварност.

Влада нам је забранила манифестацију Првог Маја по улицама. Још кад је имао томе комунистички обавезује обавезује је нам државотражица. Ма смо до сада улицама манифестацијама из два разлога: 1) да обавезује обавезује на наше захтеве осигурање радних дана, запослену младићу и осигурање радница на потребу што већих уставних права и политичке слободу и 2) да обавезује своју снагу Забрањујући наше манифестације Влада је уједињено и самим нама обавезује обавезује наше захтеве и стварност наше класе. Сада је државотражица још једна. Већинама нама још државотражица. А што се тиче наше снаге — уједињено, комунистички манифестацијама, да још једна

мирала нова влада — „демократскија“ влада Љубе Давидовића, у којој је и даље министар Унутрашњих послова остао Светозар Прибићевић и у коју је ушло неколико ранијих социјалиста, „пребеглица социјализма“.¹⁴⁷ Следећа карактеристика покрета у овом периоду јесте појава штрајкова што уједно одражава заоштравање економске ситуације и налет послодаваца на радничке наднице и услове рада, те је као једино средство борбе остао штрајк. Истина, први штрајк је избио већ 10 марта у који су ступили каналски радници, запослени код општине.¹⁴⁸ Почетком маја ситарски радници Београда ступили су у штрајк,¹⁴⁹ а у току јуна штрајковали су млинарско-пекарски радници, који су тродневни штрајк завршили успешно: смањено је радно време и повећане су наднице.¹⁵⁰ У истом периоду избио је штрајк берберских радника, као и келнера у хотелу „Таково“¹⁵¹. Штрајк железничара Београда избио је 30 јуна. Био је политичког карактера. Повод штрајку је била намера Министарства војске да из Београда мобилише 25 железничара и упути их у Печуј. Тај штрајк солидарности је после првог дана окончан са усвајањем захтева штрајкача.¹⁵² Још већи талас штрајкова избио је нешто касније.

У току маја у Београду је одржано, осим првомајских још два велика збора. Први збор је одржан 6 маја у Социјалистичком дому и то у исто време кад су радикали сазвали збор на Теразијама.¹⁵³ Драгиша Лапчевић је том приликом одржао говор о текућим међународним проблемима, а посебно о југословенско-италијанском спору око Јадрана. О реакционарној и насилничкој унутрашњој политици тадашње југословенске владе говорио је Лаза Стефановић.¹⁵⁴ На збору је прихваћена резолуција која и данас има актуелан

значај. У њој се каже: „Раднички збор држан 6 маја 1919 године у Београду поводом рада такозване „конференције мира“ у Паризу и услед безмерних империјалистичких апетита појављених код великих и код малих држава који прете новим ратним заплетима, изјављује:

а) да је пролетерска класа противу свакога и свачијег империјализма;

б) да се она изјашњава против свега што би водило ратовима било сад непосредно било у даљој будућности;

в) да је најсигурнија борба противу империјализма и најпоузданије средство противу ратова, најпунија класна солидарност интернационалног пролетаријата и његово живо настојање око замене капитализма социјализмом;

г) апелује се на пролетаријат Италије да се одупре злочиначком империјализму италијанског капитализма; у тој борби југословенски пролетаријат му пружа братску руку и обећава са своје стране најодлучнији отпор сваком империјализму југословенске буржоазије“.¹⁵⁵

У последњој тачки говори се о приликама на Балкану и избегавању међусобних сукоба балканских и подунавских држава.

Следећи велики збор одржан је 18 маја у знак протеста противу реакционарног пројекта Закона о осигурању радника, који је тада био на претресању код Привременог народног претставништва.¹⁵⁶ Иако је „уверен да ће се социјални положај радника променити само с променом целог социјалног строја, управо са укидањем капитализма и остварењем социјализма“ и пошто су при режиму капитализма радничкој класи потребне опсежне мере законске заштите, збор је упутио резолуцију са захтевима Министарству за социјалну политику да се спроведу те мере и

¹⁴⁷ Од социјалиста су ушли у владу: Витомир Кораћ, Министар за социјалну политику; Вилим Букшег, Мин. за исхрану и обнову земље; Антон Кристан, Мин. шума и руда.

¹⁴⁸ Радничке новине бр. 60 од 15 марта 1919.

¹⁴⁹ Радничке новине бр. 103 од 2 маја 1919.

¹⁵⁰ Радничке новине бр. 134 и 153 од 6 и 29 јула 1919.

¹⁵¹ Радничке новине бр. 131 и 134 од 3 и 6 јуна 1919.

¹⁵² Радничке новине бр. 154 и 156 од 1 и 3 јула 1919.

¹⁵³ Радничке новине бр. 107 од 7 маја 1919.

¹⁵⁴ Радничке новине бр. 109 од 8 маја 1919.

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ Радничке новине бр. 117 од 17 маја 1919.

ПРОЛЕТЕРИ СВИЈУ ЗЕМАЉА, УЈЕДИНИТЕ СЕ!

Број 116

Београд, 1 сепак 16. Маја 1919. год.

Год XVII

РАДНИЧКЕ НОВИНЕ

КЛАСЕ СВАКИ ДАН — ПЕНЕ ОБЛАСИМА ПО ПОКОДНИ
УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА НАЛАЗЕ СЕ
У НАРОДНОМ ДОМУ

БРОЈ 20 ПАРА ДИИ.

ОРГАН СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАДНИЧКЕ ПАРТИЈЕ (КОМУНИСТА)

ПРЕТПЛАТА КАО И НА БРОЈ

РАДНИЦИ! РАДНИЦЕ!

Исправна Влада Срба, Хрвата и Словенаца, преко свога Министра за Социјалну Политику издала је пројекат закона за осигурање и заштиту радника. Тај законски пројекат ни најмање не одговара стварној потреби заштите радничке класе у Југославији.

Извршни Одбор Радничке Социјалистичке Партије и Извршни Одбор Централног Радничког Синдикалног Већа у Југославији сазивају у недељу 18 о. м. пре подне у 9 часова у Народном Дому

ВЕЛИКИ ПРОТЕСТНИ ЗБОР

на коме ће говорити другови Драгиша Лазчевић и Вада Остојић. Тема:

РАДНИЧКА КЛАСА И ПРОЈЕКАТ ЗАКОНА ЗА ОСИГУРАЊЕ РАДНИКА.

ДРУГОВИ И ДРУГАРИЦЕ!

У њему нема

ни речи о радном времену, о заштити деце и жена.

Да је тај законски пројекат стављен пред радничку класу пре 20 година она би на исти реагирала. А данас? буржовазија спрема за радничку класу један закон

Пролетаријат на такав пројекат закона мора одлучно реагирати и истаћи своје захтеве за једно најбоље и најсавршене Заштитно Радничко Законодавство.

Збор који ће се одржати у недељу

истовремена борба за једно стварно и свестрано Заштитно Радничко Законодавство.

РАДНИЦИ И РАДНИЦЕ!

Развите најпунију агитацију за овај збор. На збор сви ви позвани и експлоатисани : рачни капитализма ; на збор све ви раднице, жене

сви ви, и мушко и женско, сви који учествујете у производњи.

капитализам нас лишава законске заштите ; на збор

ИЗВРШНИ ОДБОР ЦЕНТРАЛНОГ ПАРТИСКОГ ВЕЋА — ИЗВРШНИ ОДБОР ЦЕНТРАЛНОГ РАДНИЧКОГ СИДИКАЛНОГ ВЕЋА

Сл. 10 — Радничке новине од 16 маја 1919 године, позив радницима и радницама на велики протестни збор за 18 мај 1919. Цензура је и овде унела своје маказе!

Сл. 11 — Моша Пијаде, истакнути руководи-
лац пролетерског покрета Југославије, који
је својим револуционарним радом у Комуни-
стичкој партији Југославије делао од њеног
оснивања. Фотоснимак из 1925 године

унесу у закон.¹⁵⁷ Од посебног је значаја што је са збора упућен апел пролетаријату целе Југославије да се следеће недеље, 25 маја, одрже протестни зборови у целој земљи и влади поднесе са тих зборових истоветна резолуција.¹⁵⁸

Протестни збор од 1 јуна имао је искључиво политички карактер уперен противу реакције и терора над радничким претставницима у земљи. Међутим, тада је и цензура била жестока те је у *Радничким новинама* испод

¹⁵⁷ *Радничке новине* бр. 119 од 20 маја 1919.

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ У вези са овим интересантно је споменути цртицу која се односи на почетак писања речи — комунист — у *Радничким новинама*. У рукопису Стевана Чоловића, који је писао на робији записано је следеће: „Овај додаток „комуниста“ на име Партије — „СРПЈ (к)“ — једва је једном одштампан, и то на тај начин,

наслови о томе збору остављена потпуна белина. За сада нам други извори нису познати да би се нешто више о томе казало. Колико је тада цензура била бескрупулозна, види се и по томе што су избаћивали сваку помену речи комунизам или комунист из *Радничких новина*, па чак и из заглавља о називу листа, што је иначе раније било одобрено.¹⁵⁹

У овом периоду Партија и синдикати организовали су активност по свим другим линијама, те је у току маја и јуна одржано на десетине скупштина и зборових по разним струкама. Нарочито је био борбен, по свом расположењу, велики збор жена одржан 6 јуна у Социјалистичком народном дому. На збору су говорили Михајло Тодоровић и Драга Стефановић, позивајући жене директно у борбу против капитализма и да се угледају на пример руских жена, које су заједно са својим друговима радницама и сељацима пошле у пролетерску револуцију.¹⁶⁰

Од посебног су значаја у борби противу реакционарног режима демонстрације студената које су се одиграле 23 јуна 1919 године. У њима је учествовало преко 1.000 студената и студенткиња, што је за ово време претстављало огроман број. Повод демонстрацијама било је хапшење и протеривање Владимира Чопића, као и хапшење и шиканирање још неких студената од стране официра.¹⁶¹ Студенти су прошли поред двора и Министарства војног са узвицима протеста против реакције. Пред зградом Универзитета одржали су збор у врло борбеном расположењу.¹⁶²

Борба се све више развијала и појачавала. Сјајан доказ снаге пролетерске партије и снаге пролетаријата Београда, који је издржао налет реакције и успео да му се одупре, био је велики

што је Моша подвалио Животи Милојковићу и ту допуну штампао и без његовог знања. Живота је казао Моши пре тога: „Ја не смем, иди ти (у апс)“. — Оригинал у Историском архиву ЦК СКЈ.

¹⁶⁰ *Радничке новине* бр. 135 од 7 јуна 1919.

¹⁶¹ *Радничке новине* бр. 148 и 153 од 24 и 29 јуна 1919.

¹⁶² Исто.

СЛОБОДНА РЕЧ

ПОТПУНО НЕЗАВИСАН ПОЛИТИЧНИ И ДРУШТВЕНИ ЛИСТ

ТЕЛЕФОН
№ 202

Издаје сваког дана у 6 појутра
Уређивачки и Административни Комитет

ВЛАСТИК И УРЕЂИВАЦ М. С. ПИЈАДЕ

ЛИМАН САРЂИЊА — ОФИСА ДИСТАНСИ
Протекла 6 дана изашле

ЦЕНЗУРА

Како се види
Са свих страна
Она врло је

ЈЕ

УБЛАЖЕНА

Хамбург је у руинама

Битка — Јулијан — опис —

вако изјавилимама културно
дво, на који су се поклапа
ли универзитетски и други
класи индустријски, нарочито се по
клима индустријски

Битка Хамбург, како је у описане изјавилимама, али и индустријски

Испови је, како Карољ,
да су Битка — битка и битка
класи индустријски и битка индустријски
класи индустријски и битка индустријски

Међународни штрајк

Како се види
Са свих страна
Она врло је

Из странах земаља

Француска

Париж. — Француска револуција
не може доћи и Француска револуција
не може доћи и Француска револуција
не може доћи и Француска револуција

Грчка

Атина. — Судбина револуција
највероватније је да ће бити
највероватније је да ће бити
највероватније је да ће бити

Мађарска

Београд. — Мађарска револуција
не може доћи и Мађарска револуција
не може доћи и Мађарска револуција
не може доћи и Мађарска револуција

Мртви капитал

У Београду капитал је мртав
и мртав је мртав и мртав је мртав
и мртав је мртав и мртав је мртав
и мртав је мртав и мртав је мртав

Слобода Речи

У Београду Слобода Речи
не може доћи и Слобода Речи
не може доћи и Слобода Речи
не може доћи и Слобода Речи

Радио

У Београду Радио
не може доћи и Радио
не може доћи и Радио
не може доћи и Радио

Универзитет

У Београду Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет

Слобода Речи
не може доћи и Слобода Речи
не може доћи и Слобода Речи
не може доћи и Слобода Речи

Радио

У Београду Радио
не може доћи и Радио
не може доћи и Радио
не може доћи и Радио

Универзитет

У Београду Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет

Универзитет

У Београду Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет

Универзитет

У Београду Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет

Универзитет

У Београду Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет

Универзитет

У Београду Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет
не може доћи и Универзитет

Сл. 12 — Иронична примедба Моше С. Пијаде, уредника Слободне речи, о „ублажавању“ цензуре, коју је била најавила тадашња Протићева влада, бр. 102 од 6 јула 1919 године

социјалистички митинг који је одржан у Београду 29 јуна 1919 године. Пред Социјалистичким домом окупило се много радног света. Београдски пролетаријат је тада показао „да је он у овим моментима, када у целој нашој земљи бесни једна од најцрњих и најстрашнијих реакција владајуће буржоазије, праћене највећом корупцијом и моралним трулежом, који су се некада видели у редовима власника, готов да ступи у најодлучнију борбу противу данашњих реакционарних и коруптивних власника, који нашу земљу гурају неизбежно у пропаст својом политиком“.¹⁶³ О току митинга *Радничке новине* од 1 јула 1919 године забележиле су ово: „Преко *Радничких новина* и преко посебних плаката било је објављено да ће се у недељу, 29 јуна, одржати у Социјалистичком народном дому велики протестни збор. Али, пошто пространа сала Народног дома није могла да прими у себе колосални број посетилаца, то се збор претворио у митинг који је држан пред Домом. Посетилаца, радника и радница, било је, по најскромнијем рачуну, око 4.000. Велика сала Дома била је дупке пуна, тако исто и цело двориште Дома. У току митинга притицале су стално нове масе радника, гурале се и тискале, докле, најзад, није постало нужно да се изиђе и на улицу. Тако је простор између нашега Дома и хотела Славија био до пола испуњен нашим друговима и другарицама. Трамвајски саобраћај је због тога, на том делу пруге, био потпуно заустављен.“¹⁶⁴

Са митинга је упућен меморандум влади у коме је осуђен режим терора, који је почео прогоном радника још уочи Првог маја, цензуром покушава да угуши штампу на најбезобзирнији начин, а преко закона о радњама жели да лиши радничку класу оног „минимума заштите, која јој је тим законом загарантована.“ Констатујући, поред осталог, „да и цивилне и војне власти у свим штрајковима активно интервенишу у корист капиталистичке класе и да је...

на основу свега тога радничка класа у целој земљи стављена ван закона, београдски пролетаријат, у име целог југословенског пролетаријата, најенергичније захтева од Г. Претседника Владе:

1. да се сви наши другови, који се још широм целе земље налазе у затворима одмах пусте на слободу;
2. да се сви интернирани и прогнани другови пусте у слободу;
3. да се све наше синдикалне и партиске организације одмах отворе;
4. да се дозволи најпунија слобода кретања укидајући све објаве и пасоше, те остатке аустриског окупационог режима;
5. да се дозволи најпунија слобода збора и договора у целој земљи;
6. да се обуставе прогонства радника из Београда под изговором пренасељености;
7. да се цензура сасвим укине;
8. да се Закону о радњама поврати пуна санкција“.¹⁶⁵

Меморандум је потписало 25 претставника свих синдикалних и партиских организација, а једна делегација од 25 делегата свију београдских синдикалних и партиских организација поднела је овај меморандум влади. Делегацију је у одсућности претседника Стојана Протића примио потпретседник владе Корошец обећаваши да ће одмах сазвати министарски савет на коме ће се претрести захтеви београдског пролетаријата. Пошто су радници сачекали делегацију и чули њен извештај, мирно су се разишли кућама, констатујући да се ова „почетна акција у борби против реакције успешно завршила.“¹⁶⁶ Ово је уствари био увод у генерални штрајк на коме се на величанствен начин манифестовала снага како београдског, тако и пролетаријата целе Југославије. Већ овај митинг 29 јуна имао је широк одјек и у свим другим крајевима. Тако је, на пример, *Глас Слободе* из Сарајева у неколико бројева почетком јула прештампвао о томе митингу писање *Рад-*

¹⁶³ *Радничке новине* бр. 154 и 155 од 1 и 2 јула 1919.

¹⁶⁴ *Радничке новине* бр. 154 од 1 јула 1919.

¹⁶⁵ *Радничке новине* бр. 155 од 2 јула 1919.

¹⁶⁶ Исто.

ничких новина и дао свој коментар.¹⁶⁷ За оцену правог карактера тог митинга значајно је навести она места из *Гласа Слободе* која је војна цензура брисала. Између осталог, цензура није пропустила следећа места: „Али ми ћемо ипак, и поред свих тих гоњења, бранити не само руску и мађарску комуноу него и комуноу целог света, јер, бранећи њих, ми бранимо, у исто време, сами себе, нашу класу, цео наш измучени народ.

Сл. 13 — Позив на генерални штрајк за 20 и 21 јул 1919 године у знак солидарности са социјалистичким револуцијама у Русији и Мађарској. (Из *Радничких новина* бр. 166 од 15 јула 1919)

(Живела руска комуна! Живела светска радничка револуција!) Међународна реакција и контрареволуција раде сада свим силама да угуше пролетерску револуцију која се победоносно шири по целом свету.“ И даље, када се говорило о облицима борбе, цензура је прецртала следеће место: „Али ако нам данашњи власници то неће да допусте ми ћемо је водити и нелегално.“¹⁶⁸ Очигледно је да ово само по себи говори и о карактеру митинга и о револуционарном расположењу радничке класе Београда.

Са таквим револуционарним расположењем у радничкој класи Београд је могао успешно да изврши припреме за учешће у генералном штрајку међународне солидарности. Вест о заказивању протестних зборова и генералног штрај-

ка у Југославији врло је касно објављена. Тек 15 јула *Радничке новине* су пренеле закључке Међународне конференције синдикалних организација Италије, В. Британије и Француске у Лондону, која је закључила да се у недељу 20 јула одрже у свим земљама Европе протестни зборови, на којима ће се објаснити значај одбране пролетерских револуција у Русији и Мађарској, а да се 21 јула организују генерални штрајкови у знак међународне солидарности и за спречавање интервенција, које би угушиле те револуције.¹⁶⁹

Београдски пролетаријат је и први и други задатак у највећој мери испунио. На дан 20 јула, у недељу, у Београду су на 10 разних места одржани зборови који су били врло добро посећени.¹⁷⁰ На њима је учествовало преко 10.000 грађана Београда. Референти су на тим зборовима „нарочито истакли значај спречавања интервенције војске Антанте у совјетским републикама Русије и Мађарске, не само по револуције и њихове тековине по ове две републике, већ и по нас саме“.¹⁷¹

Од посебног је значаја што на овим зборовима и митингу који је одржан сутрадан „ниједан од интелектуалаца није био одређен за референта због тога, што се хтело показати буржоазији, да су данас радници способни да сами изводе акције и воде покрет“, како се то каже у писму који је поводом штрајка упутио Извршни одбор Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) свим партиским организацијама у земљи.¹⁷² Са ових протестних зборова, одржаних 20 јула 1919 године донета је резолуција једнообразна у читавој земљи, из које се, због њене важности, доносе овде шири изводи:

„Саслушавши реферате о намеравању интервенцији контрареволуционарних влада Антанте у Совјетској Русији и Мађарској, збор најживље протестује

¹⁶⁷ Цензурисани рукопис *Гласа Слободе* од 8 јула 1919, Војноисториски институт, Ратни пресбиро, пописник III, кутија 191/4.

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ *Радничке новине* бр. 166 од 15 јула 1919.

¹⁷⁰ *Радничке новине* бр. 172 од 23 јула 1919.

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Писмо Извршног одбора СРПЈ (к) месној партиској организацији Сопот од 25 јула 1919, оригинал у Историском архиву ЦК СК Србије. — „Документи између два рата“ бр. 10115.

против угушивања социјалних револуција у Русији и Мађарској, где се радничка класа, удружена са сеоским масама, усудила први пут у историји човечанства, да збаци капиталистички јарам.

Устаје свом снагом против реакционарне улоге југословенске буржоазије, коју она игра у Русији, Мађарској и суседним земљама.

Све што капиталистичка штампа и њихови агенти кажу, да би оправдали свој варварски напад против Русије и Мађарске, све је то срачунато само да од нас скрије суштину ствари. Други су циљеви због којих ови разбојници спремају своју кампању против руске и мађарске Совјетске Републике. Њихова су два главна циља: први — окупација што је могуће већег дела руске и мађарске територије, чија би природна богатства и железнице осигурале француском и енглеском капиталу интерес на зајмове; други — слом Руске и Мађарске Револуције, да нас она не би надахнула, да нам не би показала како је могуће збацивати капиталистички јарам.

Баш због тога збор изјављује своју солидарност са руским и мађарским пролетаријатом и апелује на југословенске војнике, да схвате за своју свету дужност и као најбољу одбрану интереса радничких и сеоских маса наше земље, да осујете злочиначки покушај угушења тековина ових двеју револуција, који наша револуционарна буржоазија у друштву са Антантом спрема.

Исти апел југословенска радничка класа упућује војскама Антанте, позивајући их да не дају своје животе за угушивање социјалистичких република.¹⁷³

Сутрадан, у понедељак 21 јула изведен је генерални штрајк. У Београду је

извршена пуна обустава рада. То је био „прави пролетерски дан... дан првог нашег генералног штрајка, дан прве обуставе рада.“¹⁷⁴ Тачно у поноћ у Београду је престао сав привредни живот. Радионице и фабрике су биле затворене, као и највећи део радњи и дућана. О томе се у већ поменутом писму Извршног одбора Партије каже: „У понедељак је изведена пуна обустава рада. Све фабрике, све радионице, сви хотели и кафане, железнички и трамвајски саобраћај, саобраћај лађама, електрично осветљење, послужитељи и разносачи у пошти и телеграфу, од 120 пекарница свега су њих 9 овог дана радиле, јер су у њима послодавци у исто време и радници, типографи из Државне штампарије — једном речју целокупан привредни живот био је потпуно стао. Многе су радње биле затворене, варош је изгледала мртва“.¹⁷⁵ Слично је било и на Чукарице. *Радничке новине* су о томе писале: „Први генерални штрајк, који је изведен на Чукарици изведен је величанствено тако да ни једна радионица није радила. Кафане, пекарнице, бакалнице, пиљарнице, ашчине, па чак и риболовци обуставили су рад; па чак и фабрика шећера поред свих претњи отпустом, апсом и прогонством, тог великог дана била је потпуно мртва“.¹⁷⁶

Радници Чукарице окупљени под црвеном заставом, названи црвеним батаљоном дошли су пре подне пред Социјалистички народни дом на Славији где је одржан митинг. Пре доласка на митинг пролетери Београда, као и Чукарице, окупили су се пред седишта својих партиских и синдикалних организација, где су извршене смотре, а потом су се упутили на место митинга. У 9.20 часова митинг је отворен, „иако није био пријављен полицији“,¹⁷⁷ на коме је било око 10.000 учесника.¹⁷⁸ На митингу су говорили Душан Пешић, Радисав Јанаковић и Милорад Белић често прекидани

¹⁷³ Резолуција донета на Великом протестном збору Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) у [место] на дан 20 јула 1919. Оригинал у историском архиву ЦК СКЈ документи са Стејићевог процеса.

¹⁷⁴ *Радничке новине* бр. 172 од 23 јула 1919.

¹⁷⁵ Писмо Извршног одбора СРПЈ (к) месној организацији Сопот.

¹⁷⁶ *Радничке новине* бр. 175 од 26 јула 1919.

¹⁷⁷ Писмо ИО СРПЈ (к) Месној организацији Сопот.

¹⁷⁸ Исто, и Слободна реч бр. 116 од 23 јула 1919.

читавом буром одобравања. У току говора долазила је полиција и „тражила да се разиђемо. Ми смо остали до краја и на тај начин освојили улицу. И зборови и обустава рада су унели праву панику међу буржоазијом. Војска и жандармерија су били наоружани до зуба и били су у приправности. Све је прошло без икаквог инцидента. Без икаквог претеривања, може се рећи, да су обе ове наше акције, нарочито генерални штрајк, изведене преко сваког очекивања. Ове су нам акције најбоље исказале нашу стварну снагу. То је и наш противник најбоље видео. И од сада ће према нама морати друкчије поступати“.¹⁷⁹ Јер, како се изразио Радисав Јанаковић, генерални штрајк није објављен забаве ради, „већ да тим ставимо до знања буржоазији и владајућој олигархији: да више нисмо вољни подносити насиља која се над нама врше по методима покојне царистичке Русије и покојне Аустрије“.¹⁸⁰

Да би дан генералног штрајка солидарности, 21 јул, био што достојније обележен Месно партиско и синдикално веће Београда решило је да се по партиским и синдикалним организацијама тог дана одрже предавања о Руској револуцији. Пред пуном салом Социјалистичког дома тога дана по подне предавање је одржао Филип Филиповић.¹⁸¹

Та сјајна демонстрација београдског пролетаријата завршена је „Интернационалом“ и узвицима међународној солидарности пролетаријата, совјетским републикама у Русији и Мађарској и светској социјалној револуцији. Бео-

градски пролетаријат, као и пролетаријат целе Југославије, под борбеним геслом упућеним југословенској буржоазији: себи руке од руске и мађарске револуције, — на најдостојнији начин упутио је своје револуционарне поздраве пролетаријату целог света.

Овде се нећемо упуштати на реперкусије које је овај штрајк имао на политичке односе у земљи, на тадашњу кризу владе, и колико је његов допринос у спречавању слања наших трупа за гушење тадашње револуције у Мађарској којој су снаге Антанте управо у то време припремале коначни ударац. Могли бисмо само узгред да напоменемо да готово ни у једној другој земљи није тако успешно спроведена ова међународна акција пролетерске солидарности, као у Југославији. Пролетаријат Југославије тада је, као и у свим доцнијим отсудним моментима у историји међународног радничког покрета, умео достојно на делу да испољи свој интернационализам. Тадашњи орган Социјалистичке партије Француске *Populaire* у свом броју од 25 јула писао је: „Нека је част нашим херојским српским и југословенским друговима.“¹⁸²

Буржоазија је у први мах била запрепашћена силином генералног штрајка и својом немоћи у том моменту, а потом је вриснула. Радикалска *Самоува* је завапила да се тако нешто никад више не сме допустити.¹⁸³ Почела су ускоро и појединачна отпуштања радника, или премештање службеника из државне управе у унутрашњост.¹⁸⁴ Патроле жандарма на Чукарици почеле су да наплаћују казне од власника радњи што су им радње биле затворене 21 јула.¹⁸⁵ Али, то је био само бес буржоазије, који тада није могао зауставити успон револуционарног покрета.

VII

Период после генералног штрајка обележен је дањом офанзивом пролетаријата Београда. Карактерисале су га, с једне стране, велики протестни зборови, посвећени борби против реакције и за изношење ставова пролетаријата по

¹⁷⁹ Писмо ИО СРПЈ (к) Месној организацији Сопот.

¹⁸⁰ *Радничке новине* бр. 172 од 23 јула 1919.

¹⁸¹ *Исто*, и *Слободна реч* бр. 116 од 23 јула 1919.

¹⁸² Према *Радничким новинама* бр. 183 од 5 августа 1919.

¹⁸³ *Самоуправа* бр. 172 од 1919.

¹⁸⁴ Тако је, на пример, због учешћа у Генералном штрајку 25 фијакериста пребачено из Александрове улице, почела су отпуштања на железници, а премештени су Милоје Томовић из дирекције ПТТ у Скопје, Душанка Путник у Ниш итд. — *Радничке новине* бр. 176 и 179 од 27 и 31 јула 1919.

¹⁸⁵ *Радничке новине* бр. 184 од 6 августа 1919.

свим питањима унутрашње и спољне политике и нерешених социјално-економских проблема, а с друге стране, штрајковима и тарифним покретима радника у појединим струкама.

Од политичких зборова у овом периоду су значајна четири, која овде треба поменути: од 3, 10 и 24 августа, а затим од 14 септембра. Велики јавни збор од 3 августа одржан је против реакције и корупције режима у Босни и Херцеговини.¹⁸⁶ На њему је Коста Новаковић, који је као изасланик Партије провео месец дана у Босни и Херцеговини, изнео чињенице о терору који је тамо владао и о тешком стању и прогону рудара, железничара и других организованих радника чија је права на бруталан начин ломила војна сила.¹⁸⁷

Сл. 14 — Инвалид, једна од карикатура објављена у хумористичком листу *Црвени смех* бр. 2 од маја 1920 године, са поднасловом: „Пре рата нисам имао ни непокретног имања, ни сталног месечног прихода. Сад имам две непокретне ноге и вучем на њих ренту од 30 динара месечно“.

Збор београдског радништва је том приликом закључио да ће се „морати груба сила силом одбити“. Постављајући захтеве у том смислу, збор београдских радника и радница је изјавио: „своју готовост да енергичном борбом натера буржоазију на извођење горњих захтева“, и позване су „све пролетерске организације у Југославији да се припреме и на дан објаве ступе у општу непомирљиву борбу све докле док се ови захтеви не испуне.“¹⁸⁸

Велики јавни збор од 10 августа истакао је захтеве: прво, да се одмах распусти Државно веће, друго, да се објави демобилизација војске и треће, да се распишу слободни избори за Велику уставотворну скупштину. На њему је у великом говору Филип Филиповић изнео став пролетаријата према аграрном питању, радничком питању, многобројним питањима социјалне политике — о инвалидима и ратној сирочади, о заштити и осигурању радника, — затим о скупоћи, као и о политици режима по осталим питањима унутрашње политике.¹⁸⁹ Тога дана су слични зборови одржани и у свим другим местима у земљи, где је постојала партиска организација и на њима је донета једнообразна резолуција о горњим питањима.¹⁹⁰

Овог истог дана поновио се лучки и дугоприпремани напад на Комунистичку партију. Како је већ била угушена Мађарска комуна, режим је, у чему је посебну улогу имала војна власт, на основу такозване „афере Дијамантштајна“,¹⁹¹ августа 1919 године, извршио

¹⁸⁶ *Радничке новине* бр. 183 од 5 августа 1919.

¹⁸⁷ Писмо Филипа Филиповића Извршном комитету Комунистичке интернационале (не датирано), вероватно од априла до јуна 1921 год.). Оригинал у Историском архиву ЦК СКЈ.

¹⁸⁸ *Радничке новине* бр. 184 од 6 августа 1919.

¹⁸⁹ *Радничке новине* бр. 190 од 13 августа 1919; *Слободна реч* бр. 134 од 12 августа 1919.

¹⁹⁰ Резолуција; оригинал у Историском архиву ЦК СК Србије; документи између два рата бр. 10116. Значајно је навести да је исту резолуцију донела и *Слободна реч* у броју 135 од 18 августа 1919 у целини, изузев тачке 2, којом се захтева демобилизација војске док је ту резолуцију у *Радничким новинама* цензура искривила.

многобројна хапшења највећег дела истакнутих комуниста у разним местима земље. У Београду су ухапшени Филип Филиповић и др Сима Марковић.¹⁹²

Поводом овога хапшења, као и због тога што ухапшени комунисти уочи Првог маја у Босни и Херцеговини и другим крајевима, још нису били пуштени, 24 VIII 1919 у Београду је одржан велики јавни збор против прогона и хапшења комуниста и напада буржоаске реакције на партиске организације.¹⁹³ На збору су говорили, пред препуном салом и двориштем Социјалистичког дома, Живота Милојковић и др Мијо Радошевић из Загреба. У духу говора донесена је и резолуција са посебним позивом пролетаријату целе Југославије да се следеће недеље, 31 августа, одрже зборови са сличним захтевима и резолуцијама широм земље. У писму које је тим поводом послало Централно партиско веће СРПЈ (к) свим партиским организацијама, наговештава се могућност генералног штрајка у циљу одбране Партије од насртаја реакције.¹⁹⁴

Збор од 14 септембра био је посвећен јединству југословенског пролетаријата.¹⁹⁵ Одржан је уочи пленума Централног партиског већа и на њему су иступали говорници из разних крајева: Далмације, Босне и Херцеговине, Хрватске, Војводине и Србије.

На овом пленуму донета је и значајна одлука о покретању акције за отва-

Сл. 15 — Фотокопија једне маркице Борбеног фонда Партије из тога времена

рање штампарије и издавачког друштва „Димитрије Туцовић“.¹⁹⁶ У циљу прикупљања финансиских средстава одлучено је да се од 28 септембра до 5 октобра 1919 одржи црвена недеља у читавој земљи, током које ће се одржавати приредбе, зборови, скупштине и прикупљати прилози за поменуте сврхе. С обзиром на једнодушан одзив радничке класе на ову акцију, 28 септембар проглашен је као трећи пролетерски, празнички дан у тој години.¹⁹⁷ И у томе се показала снага београдског, као и пролетаријата читаве Југославије, који је својим прилозима и издвајањем од бедне наднице омогућио Партији да покреће и води акције и одржава многобројну штампу и издавање литературе. Ради успешнијег вођења борбе нешто раније је покренута акција и за стварање *Борбеног фонда* Партије

¹⁹¹ Колико је тај процес био монтиран види се и по томе што су, почев од 2 августа до 23 августа 1919 у Војном суду у Загребу систематски фабриковани искази Алфреда Дијаманштајна, приватног чиновника из Осиека и учесника Мађарске комуне, у које су унашани подаци које је полиција знала за иоле познатије и истакнутије руководиоце комунистичке партије. На основу тих исказа вршена су бројна хапшења комуниста али је, оптужба, подигнута на основу њих — услед контрадикторности убрзо разоткривена и морала је пасти после неколико месеци. — Војноисториски институт, пописник IV/II, кутија 83/9.

¹⁹² *Радничке новине* бр. 189 од 12 августа 1919.

¹⁹³ *Радничке новине* бр. 202 од 27 августа 1919.

¹⁹⁴ Писмо извршног одбора СРПЈ (к) од 20 августа 1919 — оригинал у Историском архиву ЦК СК Србије, документи између два рата, година 1919, бр. 10117.

¹⁹⁵ *Радничке новине* бр. 216 и 219 од 12 и 16 септембра 1919.

¹⁹⁶ *Радничке новине* 219 од 16 септембра 1919.

¹⁹⁷ *Радничке новине* бр. 229 од 27 септембра 1919.

чију једну од маркица доносимо уз овај напис.¹⁹⁸

Од бројних штрајкова који су у овом периоду избили у Београду, треба поминути: штрајк кројачких радника од месеца и по дана, којим су успели да добију повећање надница од 15—20 на 20—30 динара; штрајк шофера у гаражи Министарства саобраћаја 3 септембра; двонедељни штрајк књигоvezачких и картонашких радника 14 септембра; затим тродневни штрајк радника на монтажи савског моста, штрајк млинарских радника и посебно штрајк радника у млину „Захарије“ који је снабдевао војску и избио 30 октобра. Затим су избили штрајкови опанчарских радника, пекарских радника, штрајк тесача, келнера, штрајк радника у фабрици шећера и други.¹⁹⁹ Готово у свим гранама производње избијали су штрајкови и тарифни покрети, који су обично завршавали успехом. Повод за избијање ових штрајкова било је дуго радно време и скупина која је неконтролисана стално расла, тако да су се поједини захтеви за повећање надница морали још у време трајања штрајкова повећавати.²⁰⁰ Као резултат таквих акција, којих је било и у другим местима, влада је током октобра донела Уредбу о осмочасовном радном времену, која је, слободно се може рећи, извојевана снагом и борбом радника.²⁰¹

¹⁹⁸ Борбени фонд партије основан је средином маја 1919. *Радничке новине* бр. 122, од 22 маја 1919. (Фотографија плаката се чува у Историском архиву ЦК СК Србије).

¹⁹⁹ *Радничке новине* бр. 205 од 30 августа 1919 бр. 211, 219, 225, 227 и 231 од 7, 16, 23, 25 и 30 септембра; затим бр. 238 од 9 октобра и бр. 259, 262, 268 и 276 од 2, 6, 13 и 22 новембра 1919 године.

²⁰⁰ Колико је скупина поново била у порасту доказ су и велики зборови против скупине које је Партија организовала на дванаест разних крајева Београда 5 октобра 1919. *Радничке новине* бр. 233 и 238 од 2 и 9 октобра 1919.

²⁰¹ Уредба о осмочасовном раду обнародована је 12 септембра 1919 а ступила је на снагу 27 октобра 1919. — Извештај Радничке коморе 1914—1920; и *Радничке новине* бр. 250 од 23 октобра 1919.

²⁰² У штрајк су најраније ступили ђаци Скопске учитељске школе, 3 новембра, затим Неготинске 16, Јагодинске 23, Београдске 25

Посебног су карактера штрајкови у средњим школама и на Универзитету: штрајк због глади ученица Београдског женског друштва, 5 септембра, штрајк студената Београдског универзитета 12 септембра и потом, сутрадан, велике студентске демонстрације, које су имале, осим захтева за решавање социјалних проблема студената, (смештај у домовима и исхрана), и политички карактер; затим штрајк ђака Београдске учитељске школе у знак солидарности са штрајком ђака тих школа у Скопљу, Неготину, Јагодини и Крагујевцу.²⁰² И штрајк банкарских чиновника Београда водио се у знак солидарности са својим друговима у Загребу.²⁰³ У ову врсту акција спада и велики збор инвалида у Социјалистичком народном дому одржан 16 новембра 1919 године.²⁰⁴ Поред претставника инвалидске организације на збору је у име партиске управе говорио Михаило Тодоровић. После упознавања са тешким стањем у коме су се налазили инвалиди Југославије, чију је потребну судбину после свих голгота и подвига, које су као ратници извршили, опевао и Алекса Шантић у својој песми „Песма наших инвалида“, ²⁰⁵ збор инвалида је донео опширну резолуцију са револуционарним захтевима, у којој је поред осталог, осудио покушај буржоазије да се њихово питање решава милостињама и захтевао да „све трошкове око инвалида

и Крагујевачке 26 новембра 1919 године. У писму ђака тих учитељских школа, упућеном министру просвете, наводи се да је у питању 1144 ученика „који су уписани у поменуте школе и сада се налазе на улици голи и без хлеба“. (*Самоуправа* бр. 288 од 7 децембра 1919 године).

²⁰³ *Радничке новине* бр. 229 и 231 од 27 и 30 септембра 1919.

²⁰⁴ *Радничке новине* бр. 271 од 16 новембра 1919.

²⁰⁵ Због лепоте и ванредне дубине у којој је изнео бедно стање инвалида и небригу о њима тадашње владајуће буржоазије, доносимо овде у целини ову Шантићеву песму. Она је уједно била и знак разочарања у толико извикани „патриотизам“ српске буржоазије, а и израз протеста против таквог стања од стране једног искреног патриоте, хуманисте и социјалног песника, какав је Шантић све више постојао, нарочито у својим последњим годинама живота. Песма гласи:

ПРОЛЕТЕРИ СВИЈУ ЗЕМАЉА, УЈЕДИНИТЕ СЕ!

Број 267.

Београд, Среда 12. Новембар 1919. год.

Год. XVII.

РАДНИЧКЕ НОВИНЕ

ИЗЛАЗИ СВАКИ ДАН. — ЦЕНЕ ОДЛАСИМА ПО ПОСОДБИ
— УРЕДИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА НАЈАВЉУЈУ СЕ —
У НАРОДНОМ ДОМУ
ТЕЛЕФОН РЕДАКЦИЈЕ И АДМИНИСТРАЦИЈЕ БРОЈ 212БРОЈ 20 ПАРА ДИИ.
ПРЕПЛАТА КАО И НА БРОЈ

ОРГАН СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАДНИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (КОМУНИСТА)

Алексис Шантић:

ПЕСМА НАШИХ ИНВАЛИДА

Горе на тимор све више ми смо се пели,
С ватрама златним срца и душе целе,
И с' Врха свога на балчацима снели
Под сјајним стегом лепоту зоре беле.
А сад у магли на рубу јама своје,
Ко суха стабла „бесмртна деца“ стоје...

Свесно и гордо, газећи реке и млаке,
О жрвањ смрти за вас ломисмо кости;
И сада наше стопе бедне су шљаке,
А хрпци трбе... И ружни, прљави, прости,
Ко тупе сенке, смрочаних пљата и руку,
Са вергелима „дубови славе“ се вуку...

О срама... С наше Голготе, на страх Пилату,
Плануше лучи васкрслих канделабра!
И док врх лонца ваших блиста у злату,
На згариштима грче се „деца храбра“ —
Богољи кљаси, плоћући жору хлеба,
Неме и дршћу под сачом студена неба.

С Широк ватах, уз пузе, заносне треме,
Стократним „Ура!“ нас јуче слаviste свије,
Просипајући руже и хризантеме
На „соколове каквих још било није!“
А сада нама дали сте венце нове:
Просјачке торбе, штаке и рите ове...

Са Ва-Бовима оструге неприступне
Оградиле сте међе пртова своји'
Где злато сунца румене плодове крупне
Сврх бистрих врела за вас храни зи поји;
А ми, такмаци цинова и оркана
За вашиим плогом купимо отпатке с гравна...

Ми очи своје дадосмо нек их дубе
Шилак целата и нека за вас прсну,
И више њима нећемо гледати љубе,
Ни децу своју, ни своју славу крсну...
Па где сте, очи, да нама будете слепим?
О где сте душе што лете звездама лепим?...

Империјализам централних сила се разгрозити на најодвратнији начин у Брест-Литовском Миру и у читавом низу поступка на земаљшту Руске Републике, Украјине и Финске. И свиј прич ми на укидавању Руске Револуције, још несмисла Светске Револуције, највише је на политички искрено одобравање и свих монархистичких и капиталистичких близи и антагонистичких држава. Јер и све у пропасти Руске Републике гасилоу пројекте своје владавине, а у ратној олуји победи са и комунизмом и капитализмом. Пред страхом од оштеће социјалистичке ратне једине, Енгле II. Шо је у ствари прехутио пуномоћствима и монархистичке и капиталистичке Европе кад је приступио укидавању Руске Револуције. Централне силе и антагонистичке државе се данас крие ко ће крвну пуну мачу у стегу, а у ствари су је још нешто пред руским и просјачком револуцијом у жери, гасилоу свога заједничког интереса.

И убрзо је трагички измичког и сустреског империјализма поштом и империјализма свих антагонистичких држава које не могу бити да гасилоу пуноту првих по Руски револуције део и за себе. Оне лезе не само да поразе комунизму револуцијарске неће, већ и саме директно

ноћнијер заточника сваке слабости, на и националне. Такође и нормално у души да споменим да су и Срби, као туђе оруђе, дигли своју руку против Револуције и Републике и на тај начин постали сведоци у овом великом светском заочињу. Властичке базе које немају никаквог права да говоре у име чешког и српског народа а које данас експлоатису ове народе, они су били на ове народе једну ружу, а светски просјачкијат не може никад заборавити овај грешан акт који се данас прили против Револуције и Социјалистичке Републике, у којој он гледа своју сопствену ствар.

Сматрајући да је Руска Револуција једно опште, заједничко добро целога човечанства позвали да је морална дужност свакога демократа да ради на одржању овог великог добра.

На тога разлога и позивам Народну Скупштину и Владу Србије која се налази у тaborу антикне поштине да одмах предузму потребне кораке код влада антагонистичких држава да обуставе свако мешање у ствари Руске Револуције и Републике и да изгусте њану територију. На тај начин ће она добити више снаге и могућности да стаје на пут и империјализму централних сила и да успешно сузбија и

Сл. 16 — „Песма наших инвалида“ од Алексис Шантића, (Радничке новине од 12 XI 1919)

Горе на тимор све више ми смо се пели,
С ватрама златним срца и душе целе,
И с' Врха свога на балчацима снели
Под сјајним стегом лепоту зоре беле.
А сад у магли на рубу јама своје,
Ко суха стабла „бесмртна деца“ стоје...

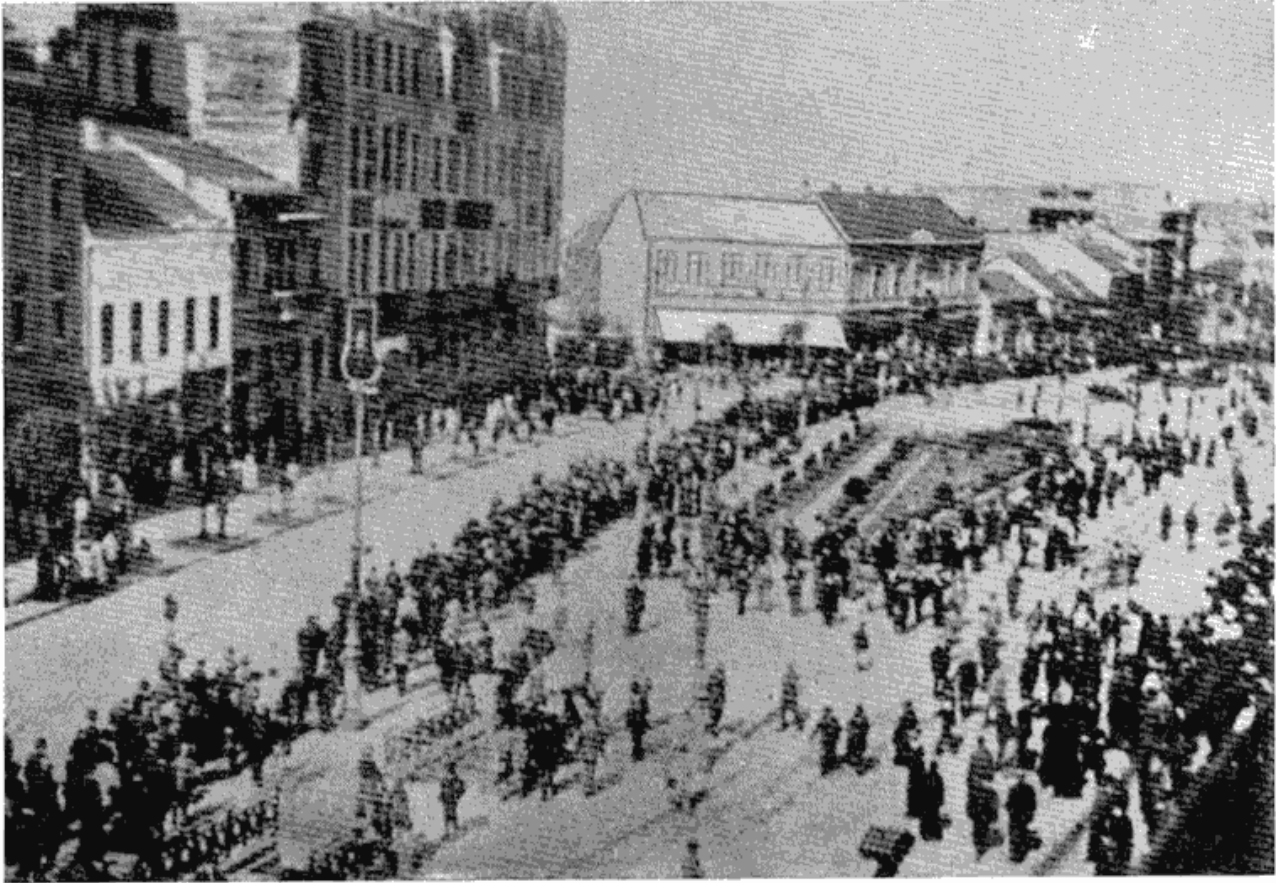
Свесно и гордо, газећи реке и млаке,
О жрвањ смрти за вас ломисмо кости;
И сада наше стопе бедне су шљаке,
А хрпци трбе... И ружни, прљави, прости,
Ко тупе сенке, смрочаних пљата и руку,
Са вергелима „дубови славе“ се вуку...

О срама... С наше Голготе, на страх Пилату,
Плануше лучи васкрслих канделабра!
И док врх лонца ваших блиста у злату,
На згариштима грче се „деца храбра“ —
Богољи кљаси, плоћући жору хлеба,
Неме и дршћу под сачом студена неба.

С тераса ваших, уз пузе, заносне треме,
Стократним „Ура!“ нас јуче слаviste свије,
Просипајући руже и хризантеме
На „соколове каквих још било није!“
А сада нама дали сте венце нове:
Просјачке торбе, штаке и рите ове...

Са пловима оструге неприступне
Оградиле сте међе пртова своји'
Где злато сунца румене плодове крупне
Сврх бистрих врела за вас храни зи поји;
А ми, такмаци цинова и оркана
За вашиим плогом купимо отпатке с гравна...

Ми очи своје дадосмо нек их дубе
Шилак целата и нека за вас прсну,
И више њима нећемо гледати љубе,
Ни децу своју, ни своју славу крсну...
Па где сте, очи, да нама будете слепим?
О где сте душе што лете звездама лепим?...

Сл. 17 — Са сахране једног радника у Београду 1919 године. Фотоснимак на Теразијама

подносе капиталистичка класа и ратни богаташи за чије интересе је и вођен овај рат“.²⁰⁶ У исту категорију покрета треба споменути и активан рад организације трговачких помоћника и њихове велике зборове одржане 9 новембра и 28 децембра 1919 у кафани „Таково“.²⁰⁷ Полазећи од социјалистичког начела да је „ослобођење радника дело самих радника“, тојест полазећи од своје сопствене снаге и организације, трговачки помоћници су истакли и захтев за уредбом о осмочасовном радном времену и за своју струку, што није било регулисано општом уредбом.²⁰⁸

Све ове многобројне акције, зборови, демонстрације и штрајкови, указују, пре

свега на две чињенице: прво, о ровитости тадашњег режима који се слабо бринуо за основне социјалне и друштвене проблеме не само радничке класе и радног народа уопште, већ чак и инвалида, који су по Солуну и другим фронтима страдали и друго, све ово истовремено указује о огромној снази и утицају пролетерске партије који је она тада имала у свим областима привредног и друштвеног живота, а чији је утицај доминирао не само у радничкој класи већ и многим средњим слојевима. Комунизам је тада доминирао и у средњошколској и у студентској омладини како се то каже у једном извештају Извршног одбора Партије.²⁰⁹

²⁰⁶ Радничке новине бр. 280 од 27 новембра 1919.

²⁰⁷ Радничке новине бр. 269 од 14 новембра 1919 и посебан летак о држању великог збора трговачких помоћника на дан 28 децембра

1919 — Оригинал у Државном архиву НРС.

²⁰⁸ Исто.

²⁰⁹ Писмо ИО СРПЈ (к) Трећој интернационали од 26 марта 1920.

Међутим, постоји и још једна чињеница. Упоредо са револуционарним акцијама, са полетом који се тако често и тако видно манифестовао, опажа се и друга страна, која је говорила о недостатку јасније револуционарне социјалистичке перспективе у пракси. На пример, током те целе године, иако се прокламовао прекид са политиком захтева и кроз *Радничке новине*, а и иначе, често су се доносиле вести којима се позивају поједине струке радника да се јаве, рецимо Министарству трговине ради деобе помоћи, да се јаве општини, или Министарству војном ради исплате заосталих надница и тако даље.²¹⁰ Другим речима у свакодневной пракси није се осећала довољно политика раскида са реакционарним режимом, већ више сарадња која је у крајњој линији помагала консолидацију режима, чему је и тежило десно крило руководства партије.

Овај општи закључак о извесној слабости тадашњег партиског руководства не мења велики значај још неких акција, које овде посебно треба споменути и којима је пролетаријат Београда потврдио своју револуционарну готовост у 1919 години. У те акције од изванредног значаја спадају демонстрација београдског радног народа на дан сахране убијеног радника Марка Димитријевића и сјајна прослава двогодишњице Руске револуције.

Марко Димитријевић, крманаш брода, убијен је 5 октобра 1919 године на савској обали само зато што је посматрао, са осталим грађанима, како три жандарма свирепост поступају са једним војником и упозорио их на нечовечност поступка.²¹¹ Убиство Марка Димитријевића показало је обест и самовољу слугу режима, праву хајдучију, како је с правом тада назван тај режим, али и снагу београдског пролетаријата.

Глас о погибији тога радника муње-

вито се разнео по читавом Београду и партиско руководство је одлучило да се полудневном обуставом рада и демонстрацијом на дан сахране протестује против таквог „истема насиља и убиства, који се *инаугурисан одозго* примењује према радничким и пролетерским масама“.²¹² На дан сахране, 7 октобра учествовало је преко 12.000 београдских радника и радница, као и мноштво других грађана који су испунили улице. Погребна поворка је кренула од Хируршког одељења Опште државне болнице из Ресавске улице, па улицом Кнеза Милоша до Лондона и даље ка Теразијама до Албаније, где су одржани говори, а потом улицом Краља Александра на Гробље. У њој су учествовале све партиске организације и синдикални савези, а поред осталог Секретаријат жена социјалиста са 1500 чланица и Клуб студената комуниста са 170 чланова.²¹³ „Сви радници су без изузетака напустили рад. Генерални штрајк је био до потпуности изведен. Фабрике и радионице су биле затворене; трговачке радње такође. Хотели и кафане нису радили; трамваји су мировали. Једном речи, цео привредни живот Београда био је потпуно умртвљен“.²¹⁴ Београд је то пре подне, — како је дан касније писала *Политика* — „видео једну ретку достојанствену манифестацију“²¹⁵ На Теразијама су на три места биле подигнуте трибине за говорнике. На углу Теразија и Краља Александра улице говорио је Драгиша Лапчевић, пред хотелом „Париз“ Живота Милојевић, а пред хотелом „Албанија“ Павле Павловић. На гробу је говорио Милош Требињац, који је у име београдског пролетаријата дао завет „да се даље неће остављати некажњене убице радничке класе“.²¹⁶

Прославом двогодишњице Руске револуције, или како се тада популарно

²¹⁰ Управо таква практична делатност најрељефније указује да се није имало јасне револуционарне перспективе коју је тражила револуционарна ситуација.

²¹¹ *Радничке новине* бр. 238 од 9 октобра 1919.

²¹² *Исто*.

²¹³ Клуб студената комуниста у Београду

основан је крајем априла 1919, *Црвена застава*, орган ЦК Савеза комунистичке омладине Југославије бр. 5, 1920.

²¹⁴ *Радничке новине* бр. 238 од 9 октобра 1919.

²¹⁵ *Политика* бр. 4196 од 8 октобра 1919.

²¹⁶ *Радничке новине* бр. 238 од 9 октобра 1919.

говорило Руске комуне, била је завршна велика акција београдског пролетаријата 1919 године. Ова прослава је била утолико значајнија што је у то време југословенска буржоазија преко своје „демократско-социјалистичке“ владе објавила своју намеру да учествује у интервенцији капиталистичких сила против Руске револуције, те је упутила позив да се у ту сврху пријаве добровољци.²¹⁷ Прослава је изведена 7 новембра у петак, у 5 часова по подне збором у Социјалистичком дому и на простору од Дома до хотела „Славије“ на коме је учествовало преко 8.000 радника. Говорили су Павле Павловић и Живота Милојковић. У резолуцији се између осталог, каже „Пролетаријат Београда окупљен на свом великом збору 7 новембра 1919 године поводом прославе двогодишњице Руске револуције поздравља, у име радничке и сељачке Србије, херојску и славну Руску комуњу“.²¹⁸ Протестујући против злочиначке блокаде и крсташког рата што га воде владе капиталистичких држава, пролетаријат Београда протестује „у првом реду против срамног држања југословенске владе, која тежи да наш народ са слободњачким и револуционарним традицијама увуче у ту злочиначку игру међународне контрареволуције и реакције, помажући и организујући на нашој територији и од синова нашег поштеног народа трупе противу радничке и сељачке државе у Русији“.²¹⁹

²¹⁷ Са своје седнице од 4 новембра 1919 године влада је, на апел поражених белогардејаца да им се пружи помоћ, донела саопштење да „официри и војници могу ако хоће да иду добровољно да се боре против болшевика у Русији“, у акцији помоћи „руских генерала Јуденића, Роздњанка и Дењикина“. (Политика од 5 новембра 1919). *Радничке новине* у свом броју 262 од 6 новембра 1919, оштро су осудиле ту контрареволуционарну одлуку владе сматрајући је као отворено бацање рукавице „нашем комунистичком покрету“. И изјављујући да ту рукавицу примају, настављају: „Ми горњу одлуку сматрамо као злочин и употребимо сва средства да њено извршење онемогућимо“. Као што је генерални штрајк солидарности спречио слање југословенске војске да гуши револуцију у Мађарској, тако су и демонстрација југословенског пролетаријата око прославе двогодишњице Руске ре-

Увече је у сали Социјалистичког дома Милош Требињац одржао предавање о Руској револуцији. Одржан је и концерт у коме је поред радничког друштва „Абрашевић“ учествовала и дечја група „Будућност“²²⁰.

У низу мера које су вршене уочи ове прославе треба поменути да су *Радничке новине*, као и *Слободна реч* донеле низ написа о Совјетској Русији, о њеном законодавству и мерама за револуционарни преображај у свим областима друштвеног живота, који је тада, упркос ратних услова, спроводила Лењинова влада, затим низ чланака о Црвеној армији, као и преводе Лењинових радова и радова његових најближих сарадника. Такође је у оквиру редовних предавања која су држана партиском активу Београда, сваког четвртка почев још од априла, одржана серија предавања о демократској и совјетској држави, о суштини совјетске државе, о марксизму и болшевизму и слично.²²¹ Све ове акције имале су врло широки одјек у редовима радничке класе, а и у осталим средњим слојевима народа. На пример, тадашња *Слобода*, орган Васе Кнежевића, ренегата социјализма из Војводине, у то време почела је да доноси написе и у заштиту Совјетске Русије, док је дотада била готово отворено анти-болшевичка.²²²

*

Тако је београдски пролетаријат отпочео и водио борбу за своје соција-

волуције као и касније акције, спречиле слање добровољаца у Русију.

²¹⁸ *Радничке новине* бр. 265 од 8 новембра 1919.

²¹⁹ Исто.

²²⁰ *Радничке новине* бр. 266 од 11 новембра 1919.

²²¹ На пример, др Живко Јовановић одржао је два предавања о теми: „Демократска и совјетска држава“ и „Совјетска држава“ 4 и 20 новембра 1919, *Радничке новине* бр. 209 и 222 од 4 и 19 новембра 1919.

²²² *Слобода* је у свом броју 247 од 16 новембра 1919 донела чланак др Милана Секулића са пуно симпатија о Октобарској социјалистичкој револуцији, о Лењину и његовом делу и о „племенитом Луначорском“. А у свом следећем броју, 248 од 18 новембра 1919 и *Слобода* је устала против владине одлуке о купљењу добровољаца за помоћ руским генералима.

листичке идеале у новоствореној југословенској држави. Борбене акције београдског пролетаријата, као и пролетаријата целе Југославије, већ током 1919 године удариле су снажан темељ стварању Комунистичке партије, која ће потом још једну годину у легалним и полулегалним условима водити успешне

акције, да би затим била гурнута у дубоку илегалност, изложена прогонима и терору, али која ће ипак, дубоко повезана са радничком класом, успети да одоли свему и најзад се стави на чело радничке класе и радног народа Југославије, водећи га у победоносну социјалистичку револуцију.

L'ACTIVITÉ RÉVOLUTIONNAIRE À BELGRADE EN 1919

P. DAMJANOVIC

Il est peu de villes au monde qui ont un passé aussi orageux et aussi riche que Beograd. Objet de convoitise du fait de sa position géographique exceptionnelle, Beograd a été pendant des siècles un but et une cible, mais aussi un obstacle pour divers conquérants du monde, tandis qu'il se développait et devenait la ville principale des Slaves du Sud, au confluent de la Save et du Danube.

Mais Beograd n'est pas seulement célèbre par ce genre de batailles qui ont été livrées pour lui pendant des siècles. Il a aussi une riche tradition révolutionnaire.

L'auteur de l'article évoque une brève période de cet orageux passé révolutionnaire de Beograd en retraçant les événements qui s'y sont déroulés après la fin de la Première Guerre mondiale.

Par la violence et l'intensité des événements, par l'attitude révolutionnaire de sa classe ouvrière en particulier, Beograd est rapidement devenu le centre des mouvements révolutionnaires et c'est lui qui a pour ainsi dire donné le ton à l'activité révolutionnaire de tout le pays. Cet essor révolutionnaire avait des raisons multiples. Les ravages de la guerre et ses conséquences, les problèmes sociaux et économiques difficiles, l'insouciance témoignée par les autorités du nouvel Etat des Serbes, Croates et Slovènes aux nombreux problèmes qui oppressaient le monde du travail; ensuite, l'activité féconde du parti socialiste qui allait très rapidement, étant donné son caractère, emprunter une orientation révolutionnaire, communiste, conséquente, et, en particulier, la puissante influence de la Révolution d'Octobre, encouragèrent le peuple travailleur à passer à l'action.

Les actions et les événements de 1919 se sont déroulés en quatre étapes qui ont été les jalons de l'élan ininterrompu, de la véritable offensive du prolétariat.

La première étape, qui commence dès la fin de l'année 1918 et les premiers mois de 1919, a été caractérisée par les tentatives qui ont été faites pour résoudre les problèmes ardues du logement et du ravitaillement en articles de première nécessité des citoyens pauvres, ainsi que par la lutte contre la vie chère et les spéculations des riches dont l'ampleur ne cessait de croître en l'absence de tout contrôle. La révolte et le mécontentement des masses laborieuses devant la non-solution de ces problèmes s'est surtout manifestée sous forme de nombreux grands meetings de protestation qui furent organisés à cette époque, plus de vingt à la fois, dans les différents quartiers de la ville.

La seconde étape est marquée par les événements très riches en signification qui ont accompagné le Congrès d'unification qui eut lieu à Beograd du 20 au 24 avril 1919, le gouvernement de Stojan Protic et Svetozar Pribicevic ayant interdit la tenue de ce Congrès à Slavonski Brod. L'enthousiasme révolutionnaire des travailleurs de Beograd transforma le jour de l'ouverture du congrès en un véritable jour de fête ou, comme on l'a appelé à l'époque, en première journée du prolétariat à Beograd, et il y en eut encore plusieurs autres dans le courant de la même année. Transportés d'enthousiasme, les partis ouvriers de Yougoslavie scellèrent leur unification et constituèrent le Parti Ouvrier Socialiste de Yougoslavie (communiste) qui adhéra sans réserve à la Troisième Internationale et fut ainsi l'un

des premiers au monde à se rallier à Lénine et à saluer son oeuvre au nom du prolétariat de Beograd et de toute la Yougoslavie. Les actions de cette époque furent aussi marquées de l'empreinte de la victoire de la révolution de Hongrie à laquelle le prolétariat de Beograd et de tout notre pays avait prêté un soutien total.

Or, le régime, pris d'inquiétude devant l'extension rapide que prenait le mouvement ouvrier, prépara pendant le mois d'avril 1919 contre le mouvement communiste, en coup dans lequel l'armée serbe, soutenue par le commandement allié français en Hongrie, aurait dû jouer un rôle spécial. Le gouvernement interdit la célébration du Premier Mai et cette interdiction fut le prélude de la persécution et de l'arrestation d'un grand nombre de communistes et d'autres ouvriers organisés à Beograd et dans d'autres parties du pays. Mais le prolétariat résista à cette agression sans scrupules de la réaction bourgeoise et prouva, par ses actions répétées, en particulier par sa participation unanime à la grève générale de solidarité internationale qui marque le point culminant de la troisième étape, qu'aucune mesure, même la terreur du régime, n'était capable d'enrayer l'offensive des travailleurs. Lorsque la Conférence Internationale des représentants du mouvement ouvrier de France, d'Italie et de Grande-Bretagne qui eut lieu à Londres en juin 1919, décida, sur proposition du Parti socialiste italien, d'organiser le 21 juillet une grève générale de vingt-quatre heures en signe de solidarité avec les révolutions de Russie et de Hongrie, le prolétariat de Beograd aussi bien que de toute la Yougoslavie, répondit à cet appel. Dix meetings de masse qui furent tenus à Beograd le 20 juillet adoptèrent une résolution de protestation contre les plans impérialistes de la contre-révolution internationale et nationale envisageant d'étouffer la révolution dans ces pays par une intervention à main armée. Le lendemain, 21 juillet 1919, tout travail fut arrêté à Beograd. »Toutes les fabriques, tous les ateliers, tous les hôtels et cafés, tous les transports par chemin de fer et par tramways, les transports fluviaux, l'éclairage électrique, les plantons de bureau, les facteurs des postes et télégraphes étaient en grève; sur 120 boulangeries, neuf seulement — où les patrons étaient également les ouvriers —

travaillèrent ce jour-là; les typographes de l'Imprimerie nationale avaient aussi débrayé, — en un mot, toute la vie économique était entièrement arrêtée. Beaucoup de magasins étaient fermés, la ville semblait morte« — dit un document datant de ces journées.

Un grand meeting du prolétariat de Beograd avait eu lieu le même jour dans la matinée devant la Maison du Peuple socialiste et l'hôtel »Slavija«. Dix mille personnes y assistaient. Cette brillante manifestation du prolétariat de Beograd se termina par une conférence sur la Révolution russe qui fut donnée par le secrétaire du Parti, Filip Filipović; il y eut ensuite une représentation on chanta l'Internationale, on acclama la solidarité internationale du prolétariat et les révolutions socialistes. A cette occasion, comme toujours, plus tard aussi, le prolétariat de Beograd prouva dignement son internationalisme et l'organe du Parti socialiste français d'alors, »Le Populaire«, le salua en ces termes: »Honneur à nos héroïques camarades serbes et yougoslaves«.

La bourgeoisie fut consternée par l'ampleur de la grève générale et par sa propre impuissance en cet instant. Cette grève influa sur la crise et la chute du cabinet Protić.

La période qui suivit cette grève générale enregistre la continuation de l'offensive du prolétariat de Beograd. C'est à cette époque qu'eurent lieu quatre grands meetings de protestation: contre la réaction en Bosnie-et-Herzégovine (3 août); pour réclamer la dissolution du prétendu et »fallacieux« Conseil d'Etat, la démobilisation de l'armée et l'élection de l'Assemblée constituante (10 août); contre les nouvelles arrestations et persécutions de communistes et les attaques auxquelles le parti était en butte (24 août); et, enfin, le grand rassemblement du 14 septembre en l'honneur de l'unité du prolétariat yougoslave. Une importance spéciale doit aussi être attribuée à la »Semaine Rouge« qui fut organisée du 28 septembre au 5 octobre dans tout le pays dans le but de donner des représentations, de tenir des assemblées et de collecter les fonds nécessaires pour ouvrir une imprimerie socialiste et fonder l'entreprise d'édition »Dimitrije Tucović«. La classe ouvrière de Beograd prit une part enthousiaste à cette manifestation et le 28 septembre fut proclamé Troisième Journée du Prolétariat (après celle du

Congrès d'Unification (20 avril) et celle de la Grève générale (21 juillet).

La révolte du prolétariat de Beograd se manifesta avec une force particulière encore à deux reprises dans le courant de 1919. La première fois, le 7 octobre, à l'enterrement de l'ouvrier Marko Dimitrijević, tué dans la rue par les gendarmes parce qu'il avait été témoin d'un comportement inhumain envers un soldat; douze mille travailleurs de Beograd suivirent le convoi. Le deuxième fois, le prolétariat de Beograd montra sa force à la célébration du second anniversaire de la Révolution russe, ou de la Commune russe comme on l'appelait alors, le 7 novembre.

Cette dernière période est marquée par une série de grèves de revendications économiques et politiques qui se propagent à presque tous les secteurs de l'industrie, et de grèves auxquelles prennent également part des employés de banque, des étudiants, des élèves des lycées, etc.

Le prolétariat de Beograd et de toute la Yougoslavie a déjà posé dès 1919 par ses actions de combat les solides fondations du Parti communiste de Yougoslavie; il poursuivra pendant encore un an une action efficace dans des conditions de légalité et de semi-légalité, pour être ensuite contraint à entrer dans la plus profonde clandestinité. Mais, uni à la classe ouvrière par des liens indestructibles, il réussira à surmonter tous les obstacles et à se mettre à la tête de la classe ouvrière et du peuple travailleur de Yougoslavie et à les mener au triomphe de la Révolution socialiste.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Filip Filipović, un des fondateurs et très haut fonctionnaire du Parti communiste de Yougoslavie, premier maire communiste de Belgrade. Photographie de 1929
- Fig. 2 — Dr. Živko Jovanović, un des plus actifs jeunes fonctionnaires et théoriciens du Parti communiste nouvellement fondé. Photo de 1921
- Fig. 3 — Hausse inattendue des prix aux marchés de Belgrade 15 (2) et 16 (3) décembre 1918 et 15 (2) et 16 (3) janvier 1919
- Fig. 4 — Appel à la participation du grand meeting de démonstration avant eu lieu le 23 Mars 1919 à Belgrade. *Radničke novine (Journal des ouvriers)* № 64 du 20 Mars 1919
- Fig. 5 — Le *Journal des ouvriers* après avoir été passé par la censure
- Fig. 6 — Appel à la participation du grand meeting de démonstration avant eu lieu le 13 Avril 1918. *Journal des ouvriers* № 85 du Avril 1919
- Fig. 7 — Télégramme envoyé par le ministre Pribičević le 14 Avril 1919 qui interdisait le Congrès socialiste devant avoir lieu à Slavonski Brod au mois d'Avril 1919
- Fig. 8 — Les délégués au Congrès de l'Alliance, 20—24 Avril 1919, devant la façade de l'hôtel Slavija démolie pendant la Deuxième guerre mondiale. Le Parti socialiste ouvrier (communiste) fut fondé à cette occasion
- Fig. 9 — *Journal des ouvriers* du 3 Mai 1919. Article censuré parlant de la célébration du 1er Mai
- Fig. 10 — *Journal des ouvriers* numéro du 16 Mai. Appel adressé aux ouvriers pour prendre part au meeting de démonstration du 18 Mai 1919. Article passé par la censure
- Fig. 11 — Moša Pijade, fonctionnaire éminent du Parti prolétaire de Yougoslavie qui a participé à la formation du Parti communiste du pays par son travail révolutionnaire. Photo de 1925
- Fig. 12 — Observation ironique faite par Moša Pijade, rédacteur du journal *Slobodna reč (Paroles libres)* au sujet de la censure «moins sévère» comme l'avait annoncé les représentants du gouvernement de Protić
- Fig. 13 — Appel à la grève générale du 20 au 21 Juillet 1919. Acte de solidarité à l'occasion de la révolution socialiste de Hongrie et de Russie. (*Journal des ouvriers* du 15 Juillet 1919)
- Fig. 14 — «L'Invalide» — caricature parue dans le journal humoristique *Crveni smeh (Le rire rouge)* № 2 du mois de Mai 1920. Sous-titre: «Avant la guerre je ne possédais aucun biens personnel ni traitement fixe. Maintenant j'ai deux jambes en moins mais grâce à elles je reçois une rente de 30 dinars par mois»
- Fig. 15 — Copie de la photographie d'un timbre appartenant à la caisse du Parti communiste de cette époque
- Fig. 16 — «Poème à nos invalides» d'Aleksa Šantić, paru dans le *Journal des ouvriers*, № 267 du 12 Novembre 1919
- Fig. 17 — Convoi funèbre d'un ouvrier de Belgrade en 1919. Photographie prise sur la place de Terazije
- Fig. 18 — La célébration du deuxième anniversaire de la révolution socialiste d'Octobre a été faite très solennellement. Première page du *Journal des ouvriers* № 262 du 6 Novembre 1919